

Tadqiqot **UZ**

**ЎЗБЕКИСТОН
ОЛИМЛАРИ ВА
ЁШЛАРИНИНГ
ИННОВАЦИОН
ИЛМИЙ-АМАЛИЙ
ТАДҚИҚОТЛАРИ
МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

2021

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидаги изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

**31 YANVAR
№24**

CONFERENCES.UZ

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 24-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
9-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
24-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-9**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
24-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-9**

ТОШКЕНТ-2021

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2021]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 24-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 январь 2021 йил. - Тошкент: «Tadqiqot», 2021. - 39 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илғор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган вазифалар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1. Ҳуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б., ю.ф.н. Юсувалиева Рахима (Жахон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2. Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна (Фарғона давлат университети)

3. Тарих саҳифаларидаги изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4. Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

5. Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шохида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6. Журналистика

Тошбоева Барнохон Одилжоновна (Андижон давлат университети)

7. Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Рахматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг туган ўрни

Phd Вохидова Мехри Хасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилфузахон Иброхимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобохонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Муסיқа ва ҳаёт

Доцент Чариев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқайом Раҳимбердиевич (Наманган муҳандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманган муҳандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқович, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлаштириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Раҳмонова Доно Қаххоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

22. Биология ва экология соҳасидаги инновациялар

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

23. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўктам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25. География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг ҳаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулдир.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

**ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ
ТУТГАН ЎРНИ**

1. Хасанова Хамида Хайдаралиевна САНОАТ КОРХОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИДА РИСКНИ БОШҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	7
2. Ташходжаева Гулноза Сайдамходжаевна КАМЕРАЛ СОЛИҚ ТЕКШИРУВИ ҲАМДА УНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИЛИШИДА ТАШҚИ МАНБА МАЪЛУМОТЛАРИНИНГ ЗАРУРЛИГИ.....	9
3. З.Қ.Шодиев БАНКЛАРНИНГ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИДАГИ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ.....	12
4. М.А.Давронов ЎЗБЕКИСТОНДА МУНИЦИПАЛ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИНИНГ ТАРТИБГА СОЛИШ ЙЎЛЛАРИ.....	15
5. Ж.Б.Эшқуватов ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИҲАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	18
6. Искандарова Феруза Санакуловна ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИ ТУЗИЛМАВИЙ ЎЗГАРТИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ЎРНИНИ ОШИРИШ.....	21
7. Мавлонов Фаррух Абдикодирович ЎЗБЕКИСТОН ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ДЕПОЗИТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.....	24
8. Мальцева Ольга Владимировна ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В ТРАНСПОРТНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....	26
9. Ниязалиев Хуршид Сапаралиевич РЕСПУБЛИКА ЛИЗИНГ КОМПАНИЯЛАРИ ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ.....	30
10. Рузиев Журъат Толмасович КОРХОНАЛАР ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ЎСТИРИШДА БАНК МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ШАКЛЛАРИ.....	33
11. А.Т.Шамсиддинов ЎЗБЕКИСТОН КОРХОНАЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ.....	36

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ

САНОАТ КОРХОНАЛАРИ ФАОЛИЯТИДА РИСКНИ БОШҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Хасанова Хамида Хайдаралиевна

Ислом Каримов номидаги Тошкент давлат техника
университети Олмалиқ филиали катта ўқитувчиси

Телефон: +998936060425

h.hamida1776@maill.ru

Аннотация. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида ҳар бир саноат корхоналари ўз фаолиятини вазиятнинг ноаниқлиги ва иқтисодий муҳитнинг ўзгарувчанлиги шароитида тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишлари керак. Мақолада саноат корхоналарида рискларни муваффақиятли бошқариш учун уларни аниқлашнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: хавфлар, саноат rischi, иқтисодий фаолият самарадорлиги; рискларни таснифлаш белгилари; хавфни баҳолаш.

Ҳар қандай иқтисодий тизимнинг самарадорлиги учун зарур шарт - иқтисодий эркинлик, мустақил қарор қабул қилишни кафолатлайдиган муайян ҳуқуқларнинг мавжудлигини назарда тутати. Бироқ, иқтисодий эркинлик ноаниқлик ва хавф манбаи бўлиб, бир иқтисодий агентнинг эркинлиги бир вақтнинг ўзида бошқаларнинг эркинлиги билан бирга келади. Ҳар қандай саноат тармоғининг ўз иқтисодий фаолиятни кенгайтириши хавф соҳаси доимий равишда ортиб бораётганига олиб келади, натижада салбий оқибатларнинг миқдори ортади. Шунинг учун риск тушунчаси, rischi таҳлил қилиш, rischi баҳолаш усуллари ва бошқалар билан боғлиқ масалаларни башорат қилиш, айниқса, рискларни муваффақиятли бошқариш учун уларни аниқлаш, таҳлил қилиш ва прогноз қилиш керак. Рискларни аниқлаш саноат корхоналарини ривожлантиришни бошқаришда устувор йўналишлардан биридир.

Саноат rischi-бу маҳсулот ишлаб чиқариш, уни амалга ошириш, товар-пул ва молиявий операциялар, маркетинг, савдо, ижтимоий-иқтисодий ва илмий-техник лойиҳаларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳар қандай фаолиятда юзага келадиган хавфлардир.

Бугунги кунда корхоналарни бошқариш соҳасида хавф-хатарларни аниқлаш устувор аҳамиятга эга. Рискларни бошқариш тизимнинг асосий элементларидан бири аналитик компонент бўлиб, унинг биринчи асосий элементи рискларни идентификациялашдир. Рискларни идентификация қилиш рискларни бошқаришнинг энг кўп вақт сарфлайдиган қисмларидан хавфни аниқлаш ва хавфни тавсифини билишни ўз ичига олади. Хавфларни аниқлаш рискларни бошқариш техникасининг асосий элементи ҳисобланади.

Бу эса, хавфни аниқлаш жараёнининг мақсади контекстида аниқланган ҳар бир мақсадга эришиш учун таъсир қилиши мумкин бўлган хавф ва ходисалар манбаларининг тўлиқ рўйхатини аниқлашдан иборат деган хулосага келиш имконини беради. Рискни аниқлаш учун биринчи қадам хавфни аниқлашдир. Саноат корхоналарида хавфни аниқлаш, бозор, қонунчилик, ижтимоий маданият ва сиёсий муҳит ҳақида тўлиқ маълумотга эга бўлишни назарда тутадиган номаълум корхонанинг таъсирини аниқлаш жараёнидир.

Техник ва ишлаб чиқариш рискларини минималлаштириш саноат тармоқлари корхоналари учун устувор ҳисобланади. Одатда, хўжалик юритувчи субъектлар, яъни саноат тармоқлари фаолият кўрсатиш жараёни давомида асосан кўплаб турли ташкилотлар, жумладан, молиявий ва молиявий бўлмаган тармоқлар билан ўзаро таъсир қилади. Бу муносабатлар, ўз навбатида, умумий риск тизимида саноат корхоналарини хавф-хатарларининг

муҳим ролини таъкидлайди. Саноат тармоқларида рискларни ўрганиш жараёнида унинг фаолиятининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш ва албатта, унинг бизнес ҳамкорларининг фаолияти билан ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олиш зарур. Ушбу муаммони ҳал қилишнинг натижасида саноат тармоғининг таваккалчиликлари бошқа функцияларнинг хавф-хатарлари билан кучли боғлиқлигини таъкидлашга имкон беради ва хавфларнинг умумий сониди алоҳида ўрин тутди. Одатда, замонавий шароитда кредит хавфи корxonанинг ишлашига сезиларли таъсир кўрсатмайди. Буларнинг барчаси биржа бозорининг етарли даражада ривожланмаганлиги, яъни кредит хавфларининг йўқлиги ва корxonанинг кредит қобилиятининг пастлиги билан боғлиқ. Маълумотлар билан бир қаторда, бу хавфлар биржа бозорининг профессионал иштирокчиларига катта таъсир кўрсатиши мумкин, бу ерда саноат корxonаси сармойани ёки қарздорни инвестициялашга интилаётган инвестор сифатида пайдо бўлади. Бундай ҳолда, саноат тармоғи корxonаларининг кредит хатарлари, қоида тариқасида, операцион хатарларга айланади.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда корxonанинг кўпгина хатарлари кредит институтларининг кредит таваккалчилигининг асосини ташкил этади. Корхона хатарлари қанчалик юқори бўлса, кредит муассасалари ўз хавфи учун юқори нархни белгилайдилар. Маълумки, бизнеснинг ўзига хос хусусияти туфайли саноат тармоғи корxonалари фаолияти турли рискларга дуч келади. Саноат корxonалари фаолият юритадиган бошқарувнинг замонавий шартлари хавфни таснифлаш учун асос бўлган хавфни ҳисобга олиш тизимини такомиллаштириш зарурлигига олиб келади.

Хулоса қилиб, шуни таъкидлаш жоизки рискларни бошқариш саноат корxonаларини барқарорлаштириш ва ривожлантириш муаммоларини ҳал этишга қаратилган самарали хавфни олдини олиш механизмини яратишга имкон беради, бу эса ишлаб чиқаришни бошқаришда қарор қабул қилиш ва амалга ошириш жараёнида восита сифатида ишлатилиши мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Рыхтикова, Н.А. Анализ и управление рисками организации: учеб. пособие / Н.А. Рыхтикова. – 2-е изд. – М.: ФОРУМ, 2014. - 239с.
2. Стандарты управления рисками / Федерация европейских ассоциаций риск-менеджеров. - Русское общество управления рисками: AIRMIC, ALARM, IRM: 2002, translationcopyright FERMA, 2003.

КАМЕРАЛ СОЛИҚ ТЕКШИРУВИ ҲАМДА УНИНГ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИЛИШИДА ТАШҚИ МАНБА МАЪЛУМОТЛАРИНИНГ ЗАРУРЛИГИ

Ташходжаева Гулноза Сайдамходжаевна

ТИКХММИ ассистенти

телефон: +998(94)6038783

tashxodzaevagulnoz@gmail.com

Аннотация: Камерал солиқ текшируви солиқ назорати механизмининг самарали усули ҳисобланади. Шу сабабли, камерал назорат самарадорлигини ошириш йўллари ҳамда фойдаланиш мумкин бўлган ташқи манбаларга ҳамда ички манбаларга алоҳида эътибор қаратилади. Тадқиқот бўйича назарий асослар таҳлил этилиб таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: камерал солиқ текшируви, назорат шакли, талабнома, солиқ тўловчининг шахсий кабинети, молиявий-хўжалик фаолияти, ташқи манба, статистика ҳисобот, солиқ (молиявий) ҳисобот, ягона электрон тизим.

Мамлакатимиз бугунги кунда солиқларнинг йиғилувчанлигини ошириш учун ташқи манба маълумотларини тўплайдиган базанинг такомиллашмаганлиги, корхоналарнинг солиқ мажбуриятлари самарали усул орқали назорат қилинмаётганлиги, камерал назорат оддий арифметик амаллар орқали амалга оширилиши оқибатида солиқ назорати кўпроқ инсон омилига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Бу ўз навбатида коррупция муҳитига шароит яратмоқда. Солиқ тўловчи томонидан камерал назорат бўйича тафовутларнинг асослари ёхуд аниқлаштирилган солиқ ҳисоботи белгиланган муддатда тақдим этилмаган тақдирда, давлат солиқ хизмати органи қўшимча ҳисобланган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни ундириш юзасидан судга даъво аризаси билан мурожат қилади.

Камерал назоратни такомиллаштириш орқали солиқ тўловчиларнинг молиявий-хўжалик фаолиятига аралашмасдан улар томонидан солиқ қонунчилиги бузилиши ҳолатлари ўз вақтида аниқланади ҳамда аниқланган камчиликлар бартараф этилиши таъминланади. Бу, ўз навбатида, охириги таъсир чораси бўлган солиқ текширувида корхоналарга қўшимча солиқ ҳисобланиб, банкротлик жараёнига келиб қолишини олдини олади. Камерал назорат ўтказишда ташқи манба маълумотлари сифатида корхоналар томонидан топшириладиган статистик маълумотлардан фойдаланилмаяпти.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2017 йил 19 декабрдаги “2018 йил учун давлат статистика ҳисоботи шакллари тасдиқлаш тўғрисида”ги 2956-сонли қарорига асосан 2018 йилда топширилиши мажбурий бўлган 120 та ҳисобот шакллари тасдиқланган. Ушбу ҳисобот шакллари корхоналарнинг амалга ошираётган фаолиятига, мулкчилик шаклига ва бошқа кўрсаткичларига қараб тўлдирилади. Кичик бизнес корхоналарининг ўзида 10 дан зиёд ҳисобот шакли мавжуд бўлиб, 1КБ ҳисоботининг ўзида 526 та маълумот тўлдирилиши талаб этилади. Ўзбекистон Республикасида статистика органлари ўзларининг функционал вазифаларини қуйидаги ваколатлар асосида бажариши қайд этилган:

- давлат ва хўжалик бошқаруви органларидан, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан, банклардан, бошқа юридик шахслардан давлат статистика ҳисоботларини олиши;

- статистика ҳисоботларидан фақат статистика мақсадларида фойдаланиши;

- кузатувлар ўтказиши;

- статистика маълумотларини экспертизадан ўтказиши;

- давлат статистика маълумотларида қоидабузарликлар аниқланган тақдирда, уларни бартараф этиш ҳақида кўрсатмалар бериши ҳамда давлат статистика маълумотларига тегишли ўзгартиришлар киритиши;

- давлат статистика ҳисоботларини тақдим этиш тартибини бузган мансабдор шахсларгаиш олиб бориши қайд этилган.

Давлат статистикаси тўғрисидаги қонуннинг 14-моддасига асосан ташкилотлардан олинган бирламчи (аниқ маълумот эмас) статистика маълумотлари фақат жамланма статистика кўрсаткичларини тайёрлашда статистика мақсадларида ишлатилиши ҳамда жамланма ҳолатда ва эгаси мавҳумлаштирилган тарзда эълон қилиниши қайд этилган. Бу ўз

навбатида корхоналар томонидан тақдим этиладиган маълумотлардан бюджетга қўшимча манбалар жалб қилинишида самарали ишлатилмаслигига, мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланилмаслигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Хорижий мамлакатлар тажрибасидан кўрадиган бўлсак, хўжалик юритувчи субъектларнинг маълум бир идоралардаги маълумотлари, идоралараро маълумот алмашиш орқали, бошқа идораларга тақдим этилиши натижасида тадбиркорлик субъектларининг маъмурий юклари қисқартирилмоқда.

Масалан, Эстония Республикасида Бухгалтерия тўғрисидаги қонунга мувофиқ корхоналар барча статистик ва йиллик ҳисоботларини www.rik.ee сайтидаги “тижорат портали орқали электрон кўринишда юборади.

Барча ҳисобот шакллари тизимлаштирилган бўлиб, ҳисобот талаб қилувчи ташкилотлар корхоналарнинг ҳисоботларини тижорат портали орқали олиши ва ушбу маълумотлар барча давлат идоралари томонидан фойдаланиши мумкин. Тизимлаштирилган ҳисобот шакли Молия Вазирлиги томонидан тартибга солинади ҳамда бир маълумот бошқа ташкилот томонидан такроран сўралишига йўл қўйилмайди. Корхоналарнинг баланс ва молиявий маблағлари тўғрисидаги маълумотлари очик маълумот ҳисобланиб, барча ташкилотлар ушбу маълумотлардан фойдаланиши мумкин. Бу, ўз навбатида, инвесторлар учун қулай шароит яратади ҳамда ҳалол солиқ тўловчиларга рағбатлантириш беради.

Россия Федерациясида жами статистик ҳисоботларнинг сони 37 тани ташкил этиб, асосий кўрсаткичлар бухгалтерия (молиявий) ҳисоботида акс этган. Корхоналарнинг хусусиятига қараб бухгалтерия ҳисоботининг муддатлари белгиланган. Унда корхонанинг молиявий ва баланс ҳисоботлари акс этган ва чуқур ёритилган. Корхоналар статистика ва солиқ (молиявий) ҳисоботларини алоҳида-алоҳида электрон ҳамда қоғоз шаклида юбориши мумкин.

Россияда Федерациясида ҳам статистик ҳисоботлар жамланма ҳолда маълум қилиниши ва фақат статистик мақсадларда фойдаланиб келинган.

Ушбу амалиёт солиқ тўловчиларга ортиқча овозгарчилик туғдирганлиги ҳамда маълумотлардан самарали фойдаланилмаётганлиги сабабли статистик ва бошқа ҳисоботлар

2020 йил 1 январдан эътиборан электрон равишда “ягона ойна” электрон сайти орқали юборилади. Ушбу тартибга асосан солиқ органлари корхоналарнинг молиявий ҳисоботларини бюджет ташкилотларига текинга, қолган ташкилотларга эса пулга тақдим этади.

Ҳисобот шакллари “ягона ойна” орқали олишдан кўзланган асосий мақсад, солиқ ва статистика органларининг ҳисоботларни йиғиш ва қайта ишлашда такрорланувчи вазифаларни қисқартириш ва бизнесни ҳамда ташкилотларнинг маъмурий юкни камайтиришдан иборат. Шу билан бирга бу корхоналар томонидан топшириладиган ҳисоботларнинг ҳаққонийлигини таъминлашга замин яратади.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда қуйидагилар таклиф этилади.

- Ўзбекистон Республикасидаги хўжалик юритувчи субъектлар учун амалда бўлган барча ҳисобот ва маълумот шакллари хатловдан ўтказиб, бир бирига ўхшаган ва бир бирини такрорловчи маълумотларни бирлаштириш;

- ўзининг функционал вазифалари бўйича назорат қилувчи давлат органлари ва ташкилотлари солиқ тўловчиларни ўрганишда солиқ тўловчиларнинг сони, иш ҳақи фонди ва бошқа ишчиларга тегишли маълумотлар бўйича солиқ органлари билан маълумот алмашиш механизмини яратиш;

- барча ҳисобот шакллари ягона электрон тизим (*масалан давлат хизматлари агентлиги ёки солиқ органларининг сайти*) орқали қабул қилиш механизмини жорий этиш;

- барча маълумотлардан камерал назорат ўтказишда қўшимча манба сифатида қараш ҳамда корхоналарнинг ҳисобот шакллари асосида солиқ рискинни ҳисоблашнинг замонавий механизмларини жорий этиш ҳамда камерал назорат ўтказишда математик моделлардан фойдаланиш;

- жаҳон тажрибасидан келиб чиқиб, корхоналарда рақобат муҳитини яратиш, ҳалол солиқ тўловчиларни рағбатлантириш ва чет эллик инвесторларни жалб этиш учун солиқ тўловчиларнинг ишчилари сонини, қарздорлик суммаларини, баланс ва молиявий ҳисоботларини солиқ ошқора маълумотлар сифатида баҳолаш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси
2. <http://uz.uz/oz/society/andizhonda-kameral-nazorat-tadbirlari-natizhasida-62-milliar-31-10-2018> сайти 31.10.2018 йилда чоп этилган.
3. <http://jizzah.uz/740-zhizzahda-kameral-nazorat-natizhasida-shimcha-1263-mlrdsmlk-isob-kitoblartadim-etildi.html> 14 сентябрь 2018 йил
4. Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги “Ўзбекистон Республикасининг Давлат статистикаси тўғрисида”ги 441-П -сонли Қонуни
5. <http://stat.uz/ru/450-dlya-predprinimatelej2/2192-otchotnosti2>
6. <http://www.stat.ee/dokumendid/64172>
7. Россия Федерациясининг 2011 йил 6 декабрдаги “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги 402-ФЗ-сонли қарори
8. Россия Федерациясининг 2018 йил 28 ноябрда “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунга ўзгартиришлар киритилганлиги тўғрисида”ги ФЗ-444-сонли қарори.

БАНКЛАРНИНГ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИДАГИ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШ

БМА Магистри. **З.Қ.Шодиев**
shodiev.z@inbox.ru
+998973020021

Аннотация: Мақолада қимматли қоғозлар бозорини ривожлантиришда давлат томонидан амалга оширилаётган асосий чора тадбирлар, республикада қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш, ривожлантириш, назорат қилиш ва бошқариш соҳасида давлатнинг иқтисодий сиёсатини амалга ошириш, тижорат банклар иштирокини фаоллаштириш, жозибали инвестиция лойиҳаларга эга бўлган эмитентларнинг манфаатларини уйғунлаштириш борасида фикрлар баён этилган.

Калитли сўзлар: инвестиция, қимматли қоғозлар бозори, фонд бозорлари, фоиз ставкаси, марказий банк облигациялари, ҳалқаро молия бозорлари, рақобат, биржа листинги.

Қимматли қоғозлар бозорини ривожлантиришда давлат томонидан амалга оширилаётган асосий чора тадбирлардан бири, республикада қимматли қоғозлар бозорини шакллантириш, ривожлантириш, назорат қилиш ва бошқариш соҳасида давлатнинг иқтисодий сиёсатини амалга ошириш ҳисобланади.

Қимматли қоғозлар бозорида тижорат банклар иштирокини фаоллаштиришнинг шартшароитлари қимматли қоғозлар бозори замонавий бозор иқтисодиётининг ажралмас қисми сифатида, бўш молиявий ресурсларни фойдали жойлаштиришни хоҳловчи инвесторларнинг ҳамда инвестицияларга эҳтиёж сезган ва жозибали инвестиция лойиҳаларга эга бўлган эмитентларнинг манфаатларини уйғунлаштиришга ёрдам беради.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида кенг кўламли ислохотларни амалга ошириш, жамиятни барча жабҳаларини тубдан ўзгартириш йўлига кириб бориши мамлакат банк тизимини қимматли қоғозлар бозоридаги инвестиция фаолиятини амалга оширишга керак бўлган янги вазифаларни белгилаб берди. Худди шунингдек, қимматли қоғозлар бозорида тижорат банкларининг инвестиция фаолияти банклар учун янги имкониятларни ва ўз ҳокимияти доирасини кенгайтириш ҳамда барқарор даромадни олиб, банкни ликвидлигини таъминлаш истиқболини яратмоқда.

Тижорат банкларнинг инвестицион операциялари бу – кенг маънода банкнинг пул маблағларини ва бошқа резервларини қимматли қоғозларга, устав фондларига, кўчмас мулкга, қимматбаҳо тошлар ва бошқа объектларга қўйилмалари тушунилади. Қолаверса, ўсиб боровчи ва банкга фоизлар ва дивидендлар шаклида даромад келтирувчи бозор баҳоларига ҳам инвестициялар қилинишини тушуниш мумкин. Тижорат банкларининг инвестицион портфели (қимматли қоғозлар портфели) бир бутун сифатида бошқариладиган қимматли қоғозларга сарфланган сармоялар ҳисобланиб, ўзида ҳар хил турдаги ва шаклдаги қимматли қоғозларни мужассамлаштиради. Қимматли қоғозлар портфелини шакллантириш давомида инвестор ўз эътиборини хавфсиз, юқори ликвидлиги ва даромадлиги билан ажралиб турган қимматли қоғозларга қаратилади.

Қимматли қоғозлар бозорини риволанишида очик бозордаги операцияларни роли муҳим ҳисобланади, яъни ҳар бир мамлакатда бўлгани каби очик бозордаги операциялар – Марказий банк томонидан давлат облигацияларининг (қимматли қоғозларини) тижорат банклари ва аҳолидан сотиб олиш ва уларга сотиш бўйича операциялар ҳисобланади. Марказий банк тижорат банкларидан ёки аҳолидан бу қимматли қоғозларни сотиб олар экан, тижорат банклари захираларини сотиб олинган облигациялар миқдори ҳажмида кўпайтиради. Бу захиралар пул базасига киради, яъни юқори қувватли пуллар бўлганлиги учун пул тақлифи мултипликатив кўпаяди. Марказий банк тижорат банклари ва аҳолига облигацияларни сотиш билан захираларни ҳамда тижорат банкларнинг кредит бериш қобилятини кенгайтиради. Бу ҳолда пул таклиф қисқаради. Ҳозирда деярли барча мамлакатларда пул миқдорини тартибга солишда очик бозордаги операцияларни, яъни давлат қимматли қоғозларни таклиф қилиш усулларида кенг фойдаланилмоқда.

Қимматли қоғозлар билан операцияларни амалга оширишда банклар шунини инобатга олишлари лозимки, банк йўқотишлари сўммасига доир мавжуд таваккалчилик қисқа муд-

датли бўлишига қарамасдан, бу унинг асосий капиталига нисбатан жуда юқори бўлиши мумкин. Банк қимматли қоғозлар эмитенти бўлган қорхонанинг банкротликка учраши туфайли зарар кўриши мумкин, бироқ бундай йўқотишларнинг энг кенг тарқалган сабаби қимматли қоғозларнинг бозор қийматини нотўғри баҳолаш ва уларни узоқ вақт сақлашдир.

Мамлакатимизда 2020 йилдан бошлаб Марказий банк облигациялари муомалага чиқарила бошланди ва шу ораликда қарийб 1,4 трлн. сўмлик облигациялар чиқарилиб, тижорат банкларига жойлаштирилди. Бироқ, мазкур маблағлар ҳеч қандай даромад олиб келмайди. Марказий банк облигацияларининг муомалага чиқарилиши эса тижорат банклари учун юқори ликвидли активга эга бўлиш билан бир қаторда, маълум миқдорда даромад олиш имкониятини беради. Марказий банк облигациялари тижорат банклари учун етарлича жозибador инструмент ҳисобланади, чунки мазкур облигациялар хатарларсиз маълум миқдордаги кафолатланган даромад олиш имконини беради. Облигациялар, юқори ликвидлик бозор инструменти ёки гаров таъминоти бўлганлиги учун, тижорат банкларининг кредитлаш имкониятларини чекламайди. Облигацияларни жойлаштириш эркин бозор шароитида аукцион ўтказиш орқали амалга оширилади.

Тижорат банклари сотиб олиш зарурияти ва ҳажми тўғрисидаги қарорларини мустақил қабул қиладилар.

Тижорат банклари қимматли қоғозларни харид қилиш (давлат қимматли қоғозлари бундан мустасно) ва юридик шахсларнинг устав капиталида улушли иштирок этишда қуйидагиларга риоя этишлари шарт:

а) банкнинг муайян юридик шахс устав капиталига, шунингдек ушбу юридик шахснинг бошқа қимматли қоғозларига киритган инвестициялари миқдори биринчи даражали банк регулятив капиталининг 15 фоизидан ошмаслиги керак;

б) банкнинг юридик шахслар устав капиталига ва бошқа қимматли қоғозларга киритган инвестициялари миқдори биринчи даражали банк регулятив капиталининг 50 фоизидан ошмаслиги керак;

в) олди-сотди учун қимматли қоғозларга киритилган банк инвестициялари миқдори биринчи даражали банк регулятив капиталининг 25 фоизидан ошмаслиги керак.

Тижорат банкининг бошқа банкларнинг устав капиталида иштирок этиши (чет эл капитали иштирокидаги банклар ва шўъба банкларини ташкил этиш ҳоллари бундан мустасно), шунингдек тижорат банкининг ўз устав капиталининг ўн ёки ундан ортиқ фоиз улушига эга бўлган юридик шахснинг устав капиталида иштирок этиши тақиқланади.

Агар тижорат банкларида қўшимча ликвидлиликка бўлган талаб облигацияни сўндириш муддатидан олдин юзага келса, ушбу облигациялардан гаров сифатида фойдаланиб Марказий банкдан ёки бошқа тижорат банкларидан кредит олиши мумкин. Бундан ташқари, исталган пайтда банклар ушбу облигацияларни иккиламчи бозорда ёки Марказий банкнинг ўзига қайта сотишлари мумкин. Умуман олганда, Марказий банк облигациялари қуйидаги асосий мақсад ва вазифаларни учун хизмат қилади:

биринчидан, пул бозори фоиз ставкаларини бошқаришга ва уларнинг Марказий банк асосий ставкасига яқин даражада шаклланишига хизмат қилади;

иккинчидан, тижорат банклари учун белгиланган нормативлар доирасида ликвидлиликни самарали бошқариш ҳамда бир вақтнинг ўзида даромад олиш имконини беради ва бу банкнинг кредит операциялари бўйича фоиз ставкаларини туширишга имкон беради;

учинчидан, молия бозорининг ривожланиши ва “даромадлилик эгри чизиги”нинг шаклланиши учун зарур бўлган, фоиз ставкаларни белгилаш бўйича асос (бенчмарк) бўлиб хизмат қилади.

тўртинчидан, Марказий банк облигацияларининг муомалага чиқарилиши пул ва молия бозорининг бошқа тармоқлари ривожланишига имконият яратувчи асосий инструмент сифатида қаралади.

Ҳозирги замон талабларига жавоб берувчи эмиссион тизимни шакллантириш, банкларни молия бозорида, жумладан қимматли қоғозлар бозоридаги инвестицион фаолиятини фаоллаштириш ва пировард натижада ички ва халқаро молиявий бозорларда рақобатбардошлигини юқори даражасига эришиш давлат томонидан фонд бозорида эмиссион фаолият тизимини ислоҳ қилишнинг стратегик мақсади ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар

Республикамизда бугунги кунда тижорат банклари қимматли қоғозлари билан операцияларини ривожлантиришда қуйидаги тадбирларни амалга оширишда қўйидагиларни тавсия этиш мумкин:

- эмиссион фаолият бўйича реклама ташвиқот ишларини тўғри йўлга қўйиш;
- банк қимматли қоғозларини биржа листингига киритиш орқали, қимматли қоғозларни ликвидлигини таъминлаш;
- банкларнинг эмиссион фаолиятини амалга оширишдаги тадбирлар билан танишиб чиқиш ва тегишли хулосаларни чиқариб, уларни такомиллаштириш бўйича тавсиялар бериш;
- банкларнинг давлат қимматли қоғозлар бозоридаги фаолиятини ўрганиш ва такомиллаштириш бўйича таклифлар киритиш;
- корпоратив қимматли қоғозлар бозорининг ривожланишида банкларнинг тутган ўрни ва аҳамиятини асослаб бериш;
- давлат томонидан тижорат банкларнинг эмиссион фаолиятини ривожлантиришга қаратилган чора тадбирлар билан танишиш ва ушбу тадбирларнинг самарасини аниқлаш;
- тижорат банкларида қимматли қоғозларни ривожланишини, яъни улар турларини кенгайтириш тадбирларни амалга ошириш лозим.

ЎЗБЕКИСТОНДА МУНИЦИПАЛ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР БОЗОРИНИНГ ТАРТИБГА СОЛИШ ЙЎЛЛАРИ

БМА магистри. **М.А.Давронов**
mirjaloldavronov1@gmail.com
+998 99 8460201

Аннотация: Мақолада мамлакатимизда муниципал қимматли қоғозлар бозори ривожлантириш, янги молиявий инструментларни жалб этиш ва тармоқнинг ҳозирги ҳолати таҳлили ва келгусида олиб борилаётган ислохатлар натижасида тармоқни янги йўналишларини ташкил этиш ва мавжуд муаммоларни аниқлаш ва тармоқни истиқболли ривожлантириш борасида фикрлар баён этилган.

Калитли сўзлар: муниципал, инвестиция, қимматли қоғозлар бозори, фонд бозорлари, IPOни жорий этиш, акциядорлик жамиятлари, корпоратив бошқарув.

Мамлакатимиз иқтисодиётида саноат тармоқларини таркибий ўзгартириш, жаҳон истеъмол бозорларига сифатли ва рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқариш, шунинг билан бирга уларни экспорт қилиш, диверсификация жараёнини чуқурлаштириш, модернизациялашга қаратилган дастурларни амалга ошириш ишлари миллий иқтисодиётимизда ўсиш кўрсаткичлари юқорилигини кўрсатиб келмоқда. Буларни амалга оширишда ҳар томонлама иқтисодий манфаатлар тўқнашган замонда, мамлакатга тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва улардан самарали фойдаланишнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланган молия бозори, хусусан қимматли қоғозлар бозорининг фаолияти самарадорлигини ошириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2017 йилнинг 7 февралдаги 4947-сонли “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармонида қайд этилган бешта устувор йўналишидан бири бўлган “Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишлари” бўлимида инвестиция муҳитини такомиллаштириш, мамлакат иқтисодиёти тармоқлари ва ҳудудларига хорижий, энг аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни фаол жалб қилиш ва корпоратив бошқарувнинг замонавий стандарт ва усулларини жорий этиш, корхоналарни стратегик бошқаришда акциядорларнинг ролини кучайтириш бўйича тизимли ишларни амалга ошириш белгилаб ўтилган. Албатта бу борада қимматли қоғозлар бозори ролини янада ошириш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Маҳаллий ва хорижий иқтисодчилар орасида ҳамда амалиётда ҳам қимматли қоғозлар бозорини давлат томонидан тартибга солиш тушунчаси бўйича турли ёндашувлар мавжуд. Иқтисодий адабиётда “қимматли қоғозлар бозорини давлат томонидан тартибга солиш” ва “қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш” каби тушунчалар мавжуд. Бундай фарқлаш бозорнинг регламенти (ёки унинг алоҳида вазифалари)ни нафақат давлат ваколатли органи, балки нодавлат мустақил нотижорат ташкилотлари томонидан ҳам амалга оширилиши мумкинлигини англатади. Шунга қарамай, бу тушунчалар бир қанча сабабларга кўра кўп жихатдан тенгдир. Ҳар қандай бозор, айниқса қимматли қоғозлар бозори, мамлакатнинг ҳуқуқий аънаналарига, ўзини - ўзи бошқарувчи ташкилотларнинг (SRO) ривожланиш даражасидан қатъи назар, давлат томонидан қандайдир тарзда тартибга солинади. Шундай қилиб, ваколатли давлат органлари ёки жамоат ташкилотлари томонидан фонд бозори фаолиятини тартибга солиш тўғрисида гапирганда, давлат ҳар доим бозорни бошқаришда ўз ролини ўйнаши кераклигини ва фақат унинг функциялари ҳажми ўзгариб боришини ёдда тутиш керак. Умуман олганда, қимматли қоғозлар бозорини тартибга солиш ҳар доим ҳар бир бозор учун хос бўлган қуйидаги асосий принципларнинг рўйхатини ўз ичига олади: қонун ижодкорлиги фаолияти; қонунчиликни тартибга солиш; қимматли қоғозлар бозорини тўғридан-тўғри тартибга солиш механизми (лицензиялаш, сертификатлаш ва бошқалар). мувофиқликни назорат қилиш ва назорат қилиш функциялари.

Ўзбекистонда муниципал қимматли қоғозлар бозорининг ҳозирги ҳолати олиб борилаётган ислохатлар натижасида секин-асталик билан ривожланмоқда. Ҳа албатта, ҳар қандай тараққиётда бўлгани каби, маълум бир камчиликлар ва хатолар мавжуд бўлади. Ушбу хатоларни тўғрилаш ва уларга қайта йўл қўймасликка ҳаракат қилиш ушбу бозор-

нинг тараққиётини белгилаб беради. Қимматли қоғозлар бозорига таъсир қилувчи яна бир факторлардан бу - компанияларнинг очиклиги ва уларни бошқарув аъзоларининг акциядорлар олдидаги маъсулиятини тўлиқ бажарилиши ҳисобланади. Юқоридаги қилинган илмий изланишлар ва таҳлиллар асосида қуйидаги таклифларни шакллантирилди: ривожланган мамлакатларнинг фонд бозорларини таҳлил қилган ҳолда қимматли қоғозлар бозорига янги молиявий инструментларни жалб қилиш. Ҳозирги кунда республикаимиз муниципал қимматли қоғозлар бозорида асосий сотилаётган ва сотиб олинаётган қимматли қоғоз сифатида фақат акциядорлик жамиятларининг акцияларини кўришимиз мумкин; янгидан ташкил этилаётган акциядорлик жамиятларини уставини шаклланиш йўли сифатида IPOни жорий этиш; акциядорлик жамиятлари томонидан дивиденд ҳисоблаш ва тўлаш тартибини тизимли равишда назоратга олиш; қимматли қоғозлар бозори профессионал иштирокчиларининг қимматли қоғозлар бозорида операцияларни амалга ошириш бўйича лицензиялаш тартибини соддалаштириш.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикасида муниципал қимматли қоғозлар бозорини ташкиллаштирувчи иккита йирик фонд бозори: “Тошкент” Республика фонд биржаси ва “Элсис-Савдо” акциядорлик жамияти мавжуд. “Тошкент” Республика фонд биржасининг қимматли қоғозлар бойича қайд этган йиллик битимлар ва уларнинг қийматини таҳлил этар эканмиз, 2018 йилда жадал ўсиш суратини кўришимиз мумкин. Йиллар кесимда шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, қимматли қоғозлар бозорига жисмоний шахсларнинг қизиқиши ҳам ошиб бормоқда. “Тошкент” республика фонд биржаси умумий савдолари таркибида жисмоний шахсларнинг улуши 2015 йилда 18 фоизни ташкил этган бўлса, 2018 йилга келиб 57,0 фоизни ташкил этмоқда. “Тошкент” республика фонд биржасида 2015 йилда жами битимлар қиймати 161 млрд. сўмни ташкил этган бўлиб, 2016 йил бу кўрсаткич 186, 2 фоизга ўсган. 2017 йилда битимлар қиймати 2016 йилга нисбатан 1,2 млрд. сўмга камайган. Бу авваламбор, ушбу йилда биржадаги қимматли қоғозлари айланаяётган акциядорлик жамиятлари сонининг 141тадан 99 тага тушиши билан изоҳласа бўлади. Биржадаги йиллик умумий айланма 2018 йилда 687,3 млрд. сўмни ташкил этган бўлиб, ўтган йилга нисбатан 2,3 марта ортганлиги ушбу соҳада амалга оширилаётган ислохотлар ва тизимга олиб кирилаётган янгиликлар билан эришилмоқда десак тўғри бўлади.

Хулоса ва таклифлар.

Замонавий тартибга солиш назариялари таҳлили шуни кўрсатадики, бугунги кунда қимматли қоғозлар бозорининг давлат ва бозор орқали тартибга солиниши ўзаро бир-бирини тўлдириб боровчи тизим сифатида шаклланмоқда. Бунда, биринчидан, рақобат асосида бозорда ривожланиш учун рағбат юзага келади, иккинчидан, қимматли қоғозлар бозорини бозор воситалари орқали тартибга солишда юзага келган зиддиятларнинг олдини олишда давлат турли чора тadbирлари билан иштирок этади.

Муниципал қимматли қоғозлар (биржа) бозорини ривожлантириш миллий концепцияларида акс эттирилиши ва кейинчалик дастур (ҳужжат)ларда мустаҳкамланиши керак.

Республикаимизда муниципал қимматли қоғозлар бозорининг меъёрий-ҳуқуқий базасини ривожлантириш юзасидан қуйидагилар тавсия қилинади: 1) қонун ҳужжатлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда тартибга солиш тамойилларини ишлаб чиқиш ва мустаҳкамлаш ҳамда давлат бошқарув органлари ўртасида масъулиятни аниқ тақсимлаш; 2) уюшган бозорларда қимматли қоғозлар савдосининг концентрациясини рағбатлантириш, қимматли қоғозларни олди-сотди битимларини амалга ошириш учун шарт-шароитлар яратиш; 3) фонд биржаларида қимматли қоғозларини котировкалашда эмитентлар ўртасида манфаатдорлик яратиш, қимматли қоғозлар эгаларининг сезиларли йўқотишларига олиб келадиган кескин нархдаги ўзгаришларни чиқариб ташлашни таъминлаш; 4) чет эл капитал бозорларида миллий қимматли қоғозлар бозорининг интеграциялашув даражасини босқичма-босқич амалга ошириш. 5) Корхоналарнинг барча ташкилий-ҳуқуқий шаклларида инфраструктура облигацияларини, акцияларни, инвестиция заёмларини ва бошқа шу каби турли хил облигацияларни чиқаришга руҳсат бериш. Юқорида баён этилган таклиф ва тавсияларни амалга ошириш қимматли қоғозлар бозорининг инвестицион салоҳиятини янада оширишга, иқтисодиётни ривожлантиришга ҳамда Ўзбекистон аҳолисининг моддий фаровонлигини яхшилашга хизмат қилади деб ҳисоблайман.

Бундан ташқари муниципал қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш, унинг ошқоралиги ва барқарор фаолиятини таъминлаш, замонавий ахборот-коммуникация техно-

логияларини тадбиқ этиш, хўжалик юритувчи субъектлар томонидан инвестициялар жалб этилишини фаоллаштириш, аксиядорлик жамиятларида корпоратив бошқарувни такомиллаштириш ҳамда аксиядорларнинг ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида қуйидаги қатор вазифаларни бажариш мақсадга мувофиқ:

- корхоналарни тўлиқ давлат тасарруфидан чиқариш ва янги аксиядорлик жамиятлари тузиш ҳисобига қимматли қоғозлар бирламчи бозорини янада ривожлантириш;
- муниципал қимматли қоғозлар иккиламчи бозори микёсларини жадал ривожлантириш ва кенгайтириш;
- фонд бозорининг замонавий инфратузилмасини шакллантириш ва унинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш;
- аксиядорлик жамиятларида корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштириш;
- қимматли қоғозлар бозори учун кадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишни ташкил қилишни яхшилашдан иборатдир.

ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИХАЛАРНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

БМА магистрант. **Ж.Б.Эшқуватов**
hart_1988aloqa@mail.ru
+998939501988

Аннотация: Ушбу мақолада Республикамизда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш ва макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш мақсадида тижорат банкларида инвестиция лойиҳаларини такомиллаштириш тизимини мазмун ва сифат жиҳатдан замон талаблари асосида баҳолашга қаратилган.

Таянч сўзлар: банк тизими, банк депозитлари, инвестиция кредити, инвестиция лойиҳаси, инновация, фойиз ставкаси, инфляция, экспертиза.

Кириш

Мамлакат ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан тараққий этиши, барқарор иқтисодий ўсишга эришиши, аҳоли даромадларининг ошиши, турмуш шароитининг яхшиланиши аксарият ҳолатларда миллий иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларига жалб этилаётган инвестиция маблағларининг ҳажми ва таркибига боғлиқ. Шундай экан, ҳар бир мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг устувор йўналиши миллий иқтисодиётга инвестиция маблағларини жалб этишнинг жозибадор муҳитини шакллантиришга қаратилиши муқаррардир.

Яқин келажакда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини ривожланаётган давлатларнинг иқтисодий жиҳатдан юқори ривожланиш даражасига етказиб олишни мақсад қилган Ўзбекистон учун республиканинг инвестицион жозибадорлигини тадқиқ этиш, инвестиция маблағларини ички капитал ресурслар ҳамда хорижий инвестиция ва кредитлар асносида кўпайишига эришиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Шуни айтиш лозимки, дунё ҳамжамиятининг ҳозирги тараққиёт босқичида бирорта ҳам мамлакат инвестицияларсиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишга эриша олмайди.

Инвестиция ресурсларини ўз вақтида миллий иқтисодиётларига жалб қилиш имконияти бўлмаган, пул маблағлари танқислигини бошидан кечираётган давлатлар, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш бўйича дунё мамлакатлари даражасидан анча орқага қолиб кетишига олиб келади. Мазкур ҳолатнинг ечими, молиявий маблағлар ортиқча бўлган ривожланган мамлакатлардаги капитал ресурсларни, ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига жалб қилиш ҳисобланади.

Инвестициялар ёрдамида мамлакат иқтисодий-ижтимоий ҳаётидаги қуйидаги вазифаларни ечиш мумкин:

биринчидан, ички бозорда талабгор бўлган - импорт товарлари ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқарадиган янги корхоналарни қуриш, янги иш ўринларини шакллантириш имконини беради.

иккинчидан, мамлакатда фаолият кўрсатаётган корхоналар ишлаб чиқаришини кенгайтириш ва истиқболли ривожланишни таъмин этувчи омил - миллий корхоналарнинг хусусий капитал ҳажмини тўлдиради.

учинчидан, миллий иқтисодиётда технологик янгиланиш амалга ошади ва миллий саноат ишлаб чиқаришига янги техника ва замонавий ускуналар ўрнатилади ва натижада жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган миллий маҳсулотлар ишлаб чиқарила бошлайди.

тўртинчидан, миллий ишлаб чиқарувчилар томонидан кредит маблағлари ҳисобидан истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш имкони яратилади.

бешинчидан, миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига интеграллашуви амалга ошади.

Миллий ишлаб чиқарувчи субъектлар иқтисодий фаолиятига инвестицияларни жалб этиш учун корхоналар миқёсида қуйидаги ишларни бажаришлари керак: биринчидан, пухта ишлаб чиқилган ва истиқболга эга бўлган бизнес-режага эга бўлишлари лозим. Инвесторлар ҳамма вақт уларнинг қўйилмалари келажакда фойда келтиришини билишга интиладилар,

иккинчидан, инвесторлар фақат ўзлари ишонч қозонган корхоналарга инвестиция лойиҳаларини молиялаштирадilar. Яширин ва гумонли корхоналарга инвестиция қўйиш, фойдадан ажралиш билан баробар, шунинг учун, миллий корхоналарнинг молия-хўжалик фаолияти бўйича иқтисодий рейтинги юқори бўлиши зарур, учинчидан, улар шаффоф ва очиқ фаолият юритишлари лозим. Бунинг учун бухгалтерия ҳисоби ҳужжатлари уларга қўйилган талаб даражасига жавоб бериши лозим ва корхонанинг молия-хўжалик фаолияти ҳужжатлари бўйича якуний натижалари оммавий ахборот воситалари орқали жамият аъзоларига очиқ эълон қилиниши зарур.

Юқоридаги айтилган фикрлар билан бирга, таъкидлаш жоизки, инвесторларнинг миллий иқтисодиётга капитал маблағлари киритиши кўп жиҳатдан нафақат корхоналар рейтинги ёки хўжалик фаолияти натижаларига, балки мамлакатнинг геосиёсий жойлашуви ва давлат томонидан юритилаётган ички сиёсатига ҳам боғлиқ. Инвесторлар капитал маблағ йўналтириш учун энг барқарор мамлакатларни танлайдилар.

Шунинг учун дунёнинг барча мамлакатлари имкон қадар инвестицион рискни камайтиришга оид ишларни бажаришга ҳаракат қиладилар. Жаҳондаги барча давлатлар сингари бизнинг мамлакатимизда ҳам миллий иқтисодиётда инвестиция муҳитининг жозибадорлигини ошириш учун бир қанча ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонга хорижий инвесторларни жалб этиш учун барча шарт-шароитлар яратилган. Жумладан.:

- мамлакатдаги сиёсий барқарорлик;
- хусусий мулк ва рақобатни ҳимоялайдиган қонунчилик базасининг шаклланиши;
- инвестиция жараёнини қўллаб-қувватлайдиган инфратузилманинг барпо этилганлиги;
- мамлакатнинг қулай георафик жойлашуви;
- агросаноат секторини ривожлантириш салоҳиятининг юқорилиги ва мамлакатнинг минерал-ҳомашё ресурсларига бойлиги;
- юқори малакага эга меҳнат ресурсларининг мавжудлиги;
- савдо учун ички бозор ҳажмининг етарли даражада кенглиги.

Хорижий инвесторлар учун берилган имтиёзлар ва молиявий-иқтисодий рағбатлантириш тизими, инвестициявий жозибадорликнинг муҳим омили ҳисобланади. Булар эса тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни ишлаб чиқариш соҳасида, хусусан, экспорт салоҳияти юқори бўлган саноат тармоғига йўналтирилишини таъминлайди.

Шу билан бирга, хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб қилишнинг муҳим йўналишларидан бири - махсус иқтисодий зоналарни шакллантириш ҳисобланади. Мамлакатимизда Навоий, Жиззах, Ангрен, Гиждувон, Қўқон, Ургут, Хазарасп, эркин иқтисодий зоналари ташкил этилиб, улар бугунги кунда ўз фаолиятларини самарали юритишмоқда.

XXI аснинг биринчи ўн йилликдан кейинги иқтисодий ривожланиш даврида мамлакатимиз иқтисодиётига йўналтирилган капитал маблағлар ҳажми ва унинг таркибидаги ўзгаришларга эътиборимизни қаратсак, унда инвестициялар ҳажмининг кескин ортанлигини ва таркиби сифат жиҳатидан яхшиланганлигини кўришимиз мумкин.

Асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 2010 йилда 15 338,7 млрд. сўм бўлиб, молиялаштириш манбалари бўйича – корхоналар ва аҳоли маблағлари 49 % ни, банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари 9,7 % ни, чет эл инвестициялари ва кредитлари 28,3 % ни, давлат бюджети 5,6 % ни ва бюджетдан ташқари жамғармалар (тикланиш ва тараққиёт жамғармаси, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш жамғармаси маблағларини қўшган ҳолда) 7,4 % ни ташкил этган эди.

2018 йил маълумотлари бўйича асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми 2010 йилга нисбатан сал кам 4 мартага кўпайиб, 60 719,2 млрд сўмни ташкил этди. Молиялаштириш манбалари бўйича олганда корхоналар ва аҳоли маблағлари 43,9 % ни, банк кредитлари ва бошқа қарз маблағлари 11,0 % ни, хорижий инвестициялари ва кредитлари 26,9 % ни, давлат бюджети 5,5 % ни ва бюджетдан ташқари жамғармалар (тикланиш ва тараққиёт жамғармаси, болалар спортини ривожлантириш жамғармасини қўшган ҳолда) 12,7 % ни ташкил этди.¹

Юқоридаги таҳлилдан кўриниб турибдики, чет эл инвесторларига яратилган шарт-шароитлар, хусусан, ўз вақтида меъёрий-ҳуқуқий базанинг шакллантирилгани 2018 йилда

¹ www.stat.uz-Давлат статистика қўмитаси маълумотлари

хорижий инвестициялар миқдорини 2010 йилга нисбатан салкам 3 марта ортишига сабаб бўлди.

Айтиш жоизки, мамлакат иқтисодиётининг ривожланишини таъминлашда чет эл капитал қўйилмалари ичида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар салмоғининг сезиларли даражада улкан миқдорга эга бўлиши ижобий ҳолат ҳисобланади. Чунки, давлат кафолатисиз мамлакат иқтисодиётига инвесторлар капитал маблағларини йўналтиришлари уларнинг миллий иқтисодиётда фаолият юритиш натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган барча рискларни (таваккалчиликларни) ўз зиммаларига олганликларидан далолат беради. 2018 йилдаги барча чет эл инвестицияларининг 76 % ини тўғридан-тўғри инвестициялар улушига тўғри келганлиги, яна бир бор, мамлакатимизда қулай инвестиция иқлими яратилганлигини кўрсатиб турибди.

Шу ўринда, таъкидлаш жоизки, мамлакатимизнинг ички иқтисодиётида шаклланган жамғарма маблағларининг миқдори мамлакат ялпи ички маҳсулоти ҳажми ва истеъмол даражасига боғлиқдир. Хорижий мамлакатлар, хусусан, янги индустриал давлатлар, Гонконг, Сингапур, Жанубий Корея, Тайвань амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодий ўсиш даражаси 10 % дан юқори кўрсаткич қайд қилинган даврда мамлакат иқтисодиётига киритилган инвестициялар салмоғи ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)га нисбатан 35-40 % ни ташкил этган бўлиб, уларнинг сезиларли даражадаги ҳажми ички инвестициялар улушига тўғри келган.

Хулоса ва таклифлар:

Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланиш борасида стратегик мақсадларни белгилаб олган экан, уларни амалга ошириш учун миллий иқтисодиётга инвестициялар ҳажмини ошириш зарур бўлади.

Кўриниб турибдики, ички инвестиция маблағларини миллий иқтисодиётга янада жадал жалб қилиш, мамлакатимизда мавжуд капитал ресурсларни иқтисодиёт тармоқларига жалб қилиш механизмини такомиллаштириш билан боғлиқ босқични босиб ўтишни тақозо этади, яъни, бирмунча вақтни талаб қилади.

Миллий иқтисодиётга инвестициялар киритиш ҳажмини оширишда ички инвестицияларга альтернатив омил, бу фақат хорижий инвестициялар ва кредит маблағлари ҳисобланади.

Шундай экан, бугунги кунда хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб қилиш билан боғлиқ мавжуд барча ресурс ва захираларни ўрганиш ва қайтадан кўриб чиқиш, чет эл капиталини миллий корхоналарга жалб қилиш механизмини такомиллаштириш борасида иш олиб бориш лозим бўлади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, юқоридаги масалаларнинг ижобий ҳал этилиши, миллий иқтисодиётга йўналтирилган ички ва хорижий инвестициялар ҳажмининг ортишига, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга, пировардида мамлакатимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади.

ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИНИ ТУЗИЛМАВИЙ ЎЗГАРТИРИШДА ИНВЕСТИЦИЯЛАР ЎРНИНИ ОШИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси
Тингловчиси: **Искандарова Феруза Санакуловна**

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон иқтисодиётини тузилмавий ўзгартиришда инвестициялар ўрнини оширишнинг асосий йўналишлари ҳамда уни шакллантириш жараёнлари ва тамойиллари назарий-амалий жиҳатдан атрофлича ўрганилган. Шунингдек, мамлакат ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан тараққий этиши, барқарор иқтисодий ўсишга эришиши, аҳоли даромадларининг ошиши, турмуш шароитининг яхшиланиши аксарият ҳолатларда миллий иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларига жалб этилаётган инвестиция маблағлари ошириш юзасидан таклифлар берилган.

Таянч сўзлар: иқтисодиёт, инвестиция, стратегия, макро иқтисодиёт, капитал ресурслар, инвестиция жозибadorлиги.

Кириш

Мамлакат ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан тараққий этиши, барқарор иқтисодий ўсишга эришиши, аҳоли даромадларининг ошиши, турмуш шароитининг яхшиланиши аксарият ҳолатларда миллий иқтисодиётнинг турли соҳа ва тармоқларига жалб этилаётган инвестиция маблағларининг ҳажми ва таркибига боғлиқ. Шундай экан, ҳар бир мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг устувор йўналиши миллий иқтисодиётга инвестиция маблағларини жалб этишнинг жозибador муҳитини шакллантиришга қаратилиши муқаррардир.

Яқин келажакда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини ривожланаётган давлатларнинг иқтисодий жиҳатдан юқори ривожланиш даражасига етказиб олишни мақсад қилган Ўзбекистон учун республиканинг инвестицион жозибadorлигини тадқиқ этиш, инвестиция маблағларини ички капитал ресурслар ҳамда хорижий инвестиция ва кредитлар асносида кўпайишига эришиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Республиканинг кўплаб ҳудудларида хориж инвестицияларини жойлаштиришда нотекистиклар мавжуд. Бу нотекистиклар, ўз навбатида, ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий табақалашувнинг вужудга келиши ва кучайишига олиб келади. Бу эса ҳудудлар иқтисодий ривожланишининг табақалашувига ва мамлакат ялпи ички маҳсулоти ишлаб чиқариш суръатлари ўртасидаги номутаносиблик мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. Кейинги йилларда қишлоқ хўжалигига хорижий инвестицияларни жалб этиш пасайганлиги кузатилиб, бундай ҳолатнинг олдини олиш мақсадида тармоқда хорижий инвестициялар улушини кескин ошириш лозимлигини кўрсатмоқда. 2019 йил 1 январь ҳолатига кўра Республика аҳолисининг 16,4 млн. нафари ёки 49,5 фоиз қисми қишлоқда истиқомат қилишини ўзи ҳам юқоридаги масалага эътиборни қаратиш лозимлигини кўрсатади.

Республика қишлоқ хўжалигида ишчи кучи ресурсларининг кўплиги ва иш ўринларини секин ортиб бориши ўртасидаги номутаносиблик мавжуд. Ишчи кучи ресурсларидан тўлиқ фойдаланмаслик чуқур ижтимоий-иқтисодий муаммо бўлиб қолмоқда. Шунинг учун ҳам меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлик даражасини ошириш, унинг таркибий тизимини яхшилаш, янги иш жойларини яратиш ва бу соҳага инвестицияларни янада кўпайтириш муаммолари ниҳоятда долзарб вазифалардан ҳисобланади. 2019 йил 1 январь ҳолатига кўра руйхатдан ўтган хорижий инвестиция иштирокиданги корхоналар сони 7560 та бўлган бўлса, фаолият кўрсатаётганлари эса 7371 тани ташкил этган, яъни 189 таси ишлаб чиқариш билан банд бўлмаган. Шунинг учун хорижий инвестициялар иштирокидаги қўшма корхоналарнинг фаолият кўрсатиш даражасини келгусида 100 фоизга етказиш лозим. Бу эса корхоналар томонидан қўшимча маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатишга ҳамда мамлакат ЯИМ ортишига, қўшимча ишчи кучини иш билан банд бўлишига, аҳоли турмуш даражасини янада яхшиланишига олиб келади. Республиканинг кўплаб ҳудудларида ҳали ҳам чет эл инвестицияларини қабул қилиш ва уни жойлаштириш учун етарли даражада шароит яратилган эмас. Шунинг учун ҳам 2018 йил 1 январь ҳолатига

кўра республикага киритилган хорижий инвестицияларнинг 26,6 фоизи Қашқадарё, 13,4 фоизи Бухоро, 12,0 фоизи Тошкент шаҳри, 11,7 фоизи Навоий, 9,0 фоизи Наманган, 5,7 фоизи Сурхандарё, 5,6 фоизи Тошкент вилоятлари, 4,8 фоизи Қорақалпоғистон Республикаси, 4,0 фоизи Фарғона, 2,8 фоизи Андижон, 1,3 фоизи Жиззах, 1,2 фоизи Самарқанд, 1,1 фоизи Хоразм, 0,8 фоизи Сирдарё вилоятлари улушига тўғри келган. Юқоридаги маълумотлардан кўринадики, чет эл сармоялари республикамиз ҳудудларида нотекис жойлаштирилиши билан тавсифланади. Шунинг учун ҳам келгусида хорижий инвестицияларни, шу жумладан, кўшма корхоналарнинг ҳудудлар ва тармоқлар бўйича жойлаштирилиши янада такомиллаштирилиши зарур. Агар 2019 йил 1 январь ҳолатига фаолият юритаётган хорижий капитал иштирокидаги корхоналарнинг иқтисодий фаолият турлари кесимида кўрсак энг кўпи саноатда 39,6 фоизни савдода 22,0 фоизни ҳамда бошқа фаолият турлари 16,2 фоизни ташкил қилган. энг камлари эса соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар кўрсатишда 1,3 фоизни, ахборот ва алоқада 2,8 фоизни, ташиш ва сақлашда 2,8 фоизни, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигида 4,5 фоизни, яшаш ва овқатланиш бўйича хизматларда 4,3 фоизни ва қурилишда 6,5 фоизни ташкил этган. Булардан кўринадики, бу борада соғлиқни сақлаш ва қишлоқ хўжалигига хорижий инвестицияларни жалб қилишга эътиборни кўпроқ қаратиш лозим.

Хўш, инвестициялар ёрдамида қандай вазифаларни ечиш мумкин?

Биринчидан, ички бозорда талабгор бўлган - импорт товарлари ўрнини босувчи маҳсулотларни ишлаб чиқарадиган янги корхоналарни қуриш, янги иш ўринларини шакллантириш имконини беради.

Иккинчидан, мамлакатда фаолият кўрсатаётган корхоналар ишлаб чиқаришини кенгайтириш ва истиқболли ривожланишни таъмин этувчи омил миллий корхоналарнинг хусусий капитал ҳажмини тўлдиради.

Учинчидан, миллий иқтисодиётда технологик янгиланиш амалга ошади ва миллий саноат ишлаб чиқаришига янги техника ва замонавий ускуналар ўрнатилади ва натижада жаҳон бозоридида рақобатлаша оладиган миллий маҳсулотлар ишлаб чиқарила бошлайди.

Тўртинчидан, миллий ишлаб чиқарувчилар томонидан кредит маблағлари ҳисобидан истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш имкони яратилади.

Бешинчидан, миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига интеграллашуви амалга ошади.

Демак, инвестициялар, хоҳ у макро (миллий иқтисодиёт) даражасида, хоҳ микро (корхоналар миқёсида) даражада бўлсин иқтисодий ўсишни таъмин этувчи муҳим омил экан, миллий ишлаб чиқарувчи субъектлар уларни жалб этиш учун нима қилишлари лозим деган савол туғилади.

Миллий ишлаб чиқарувчи субъектлар иқтисодий фаолиятига инвестицияларни жалб этиш учун корхоналар миқёсида қуйидаги ишларни бажаришлари керак.

Биринчидан, пухта ишлаб чиқилган ва истиқболга эга бўлган бизнес-режага эга бўлишлари лозим. Инвесторлар ҳамма вақт уларнинг қўйилмалари келажакда фойда келтиришини билишга интиладилар.

Иккинчидан, инвесторлар фақат ўзлари ишонч қозongan корхоналарга инвестиция лойиҳаларини молиялаштирадилар. Яширин ва гумонли корхоналарга инвестиция қўйиш, фойдадан ажралиш билан баробар, шунинг учун, миллий корхоналарнинг молия-хўжалик фаолияти бўйича иқтисодий рейтингини юқори бўлиши зарур.

Учинчидан, улар шаффоф ва очиқ фаолият юритишлари лозим. Бунинг учун бухгалтерия ҳисоби ҳужжатлари уларга қўйилган талаб даражасига жавоб бериши лозим ва корхонанинг молия-хўжалик фаолияти ҳужжатлари бўйича якуний натижалари оммавий ахборот воситалари орқали жамият аъзоларига очиқ эълон қилиниши зарур.

Шунинг учун дунёнинг барча мамлакатлари имкон қадар инвестицион рискни камайтиришга оид ишларни бажаришга ҳаракат қиладилар. Жаҳондаги барча давлатлар сингари бизнинг мамлакатимизда ҳам миллий иқтисодиётда инвестиция муҳитининг жозибадорлигини ошириш учун бир қанча ишлар амалга оширилмоқда.

Хулоса ва таклифлар.

Юқоридаги айтилган фикрлар билан бирга, таъкидлаш жоизки, инвесторларнинг миллий иқтисодиётга капитал маблағлари киритиши кўп жиҳатдан нафақат корхоналар рейтингини ёки хўжалик фаолияти натижаларига, балки мамлакатнинг геосиёсий жойлашуви ва

давлат томонидан юритилаётган ички сиёсатиغا ҳам боғлиқ. Инвесторлар капитал маблағ йўналтириш учун энг барқарор мамлакатларни танлайдилар.

Бу юқоридаги тадбирларни амалга оширилиши, ўз навбатида, мамлакатимизда изчил иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини янада ошириш бўйича олдимизда турган устувор вазифаларни муваффақиятли ҳал этиш учун ишончли замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга тақдим этган Мурожаатномаси.
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2000-2019 йиллардаги ахборотномаси.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони//lex.uz. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари.

Интернет ресурслари:

1. www.biznes-daily.uz
2. www.stat.uz
3. www.iqtisodiyot.uz

ЎЗБЕКИСТОН ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ДЕПОЗИТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси
Тингловчиси: **Мавлонов Фаррух Абдикодирович**
Farrux.m@mail.ru +998 99 8135475

Аннотация. Мақолада тижорат банклари депозит сиёсатининг асосий йўналишлари ҳамда уни шакллантириш жараёнлари ва тамойиллари назарий-амалий жиҳатдан атрофлича ўрганилган. Шунингдек, тижорат банклари депозит базасини кенгайтиришда депозит сиёсатининг ролини ошириш юзасидан таклифлар берилган.

Таянч сўзлар. Тижорат банки, депозит, депозит сиёсати, аҳоли омонатлари, банк ресурслари, жалб қилинган маблағлар.

Кириш

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида республикамиз банк тизими бир қатор ютуқларга эришиб келмоқда. Тижорат банклари молиявий барқарор манбалари таркибига уларнинг устав капитали, ўтган йилларнинг тақсимланган фойдаси, муддатли депозитлар, банклараро кредитлар, депозит сертификатлар ва облигациялар ҳисобидан шакллантирилган маблағлар киради. Тижорат банклари ресурслари таркибида муддатли депозитлар улушининг ортиб бориши ижобий ҳолат бўлиб, банк узоқ муддатли ресурсларини мустаҳкамлашда ва депозит сиёсатини ишлаб чиқишда асосий эътибор шунга қаратилади. Шунингдек, тижорат банклари ресурслари таркибида қимматли қоғозларнинг эмиссияси ҳисобидан шакллантирилган маблағлар ва устав капитали ҳам барқарор молиявий манба сифатида эътироф этилади.

Ўзбекистон тижорат банклари ресурслари таркибида депозит маблағлари ҳисобидан шакллантирилаётган маблағларининг улуши халқаро банк амалиётидаги даражадан анча паст. Одатда, халқаро банк амалиётида ушбу кўрсаткич камида 60–65 фоизни ташкил этади. Масаланинг иккинчи жиҳатига эътибор берадиган бўлсак, мамлакатимиз тижорат банклари депозит маблағлари таркибидаги асосий улуш талаб қилиб олингунча сақланадиган депозит маблағлар ҳисобидан шаклланмоқда. Ушбу маблағлар миқдорининг топшириғига асосан, исталган пайтда банк ҳисобварақларидан чиқиб кетиши мумкин. Демак, тижорат банклари учун ушбу ресурслар муддати жиҳатидан нисбатан беқарор молиявий манба ҳисобланиб, банк ликвидлигини сақлаб туришга салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари муддатли ва жамғарма депозит маблағлари ҳисобидан молиявий ресурсларни шакллантириш амалиётини ривожлантириш ва уларнинг муддатли ҳамда жамғарма депозит операциялардан манфаатдорлигини янада ошириш мақсадида, ушбу ресурс манбалари бўйича ўрнатилган мажбурий захира ажратмаларига Марказий банк томонидан имтиёзлар жорий этилиши мақсадга мувофиқ.

Банк депозит сиёсатининг шаклланишидаги ҳар бир жараён бир-бири билан чамбарчас боғлиқ бўлиб, мукамал депозит сиёсатини ишлаб чиқиш ва банк депозит операцияларини самарали ташкил этиш учун зарур ҳисобланади. Шу муносабат билан, тижорат банклари депозит сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

- депозит хавфини камайтириш учун мақсадли бозорларни аниқлаш;
- доимий равишда депозитлар бозорини таҳлил қилиш;
- банк ликвидлигини таъминлаш ва унинг барқарорлигини ошириш;
- депозит ва кредит портфелини бошқаришни оптималлаштириш;
- маблағларни жалб қилиш жараёнида харажатларни камайтириш.

Шунингдек, ҳар бир тижорат банки ўзининг самарали ва мукамал депозит сиёсатини ишлаб чиқиши ва амалга оширишининг асосий мақсади банк харажатларини минималлаштириш ва барча хатарларни ҳисобга олган ҳолда зарур ликвидлик даражасини сақлаб туришда банк ресурс базасини кўпайтириш ҳисобланади.

Банк депозит сиёсатининг умумий тамойиллари деганда, макроиқтисодий даражада олиб бориладиган марказий банкнинг пул-кредит сиёсати учун ҳам, ҳар бир тижорат банки сиёсати учун ҳам умумий бўлган тушунчалар тушунилади. Булар интеграллашган ёндашув, илмий асосланганлик, мақбуллик ва самарадорлик, шунингдек, банк депозит сиёсатининг

барча элементлари бирлиги тамойилларини ўз ичига олади. Интеграциялашган ёндашув банк депозит сиёсатининг назарий асосларини ва устувор йўналишларини ривожлантиришда, шунингдек, уни ривожлантиришнинг энг самарали тактик усулларини аниқлашда намоён бўлади. Банк депозит сиёсатининг ўзига хос бўлган, муайян тамойиллари банк харажатларининг мақбул даражасини таъминлаш, депозит операциялари хавфсизлиги ва ишончлилик тамойилларини ўз ичига олади. Юқоридаги тамойилларга мувофиқ банк депозит операцияларини ташкил этишда ҳам стратегик, ҳам тактик йўналишларни шакллантиришга имкон беради ва шу билан депозит сиёсатининг самарадорлиги ва оптималлаштирилишини таъминлайди. Банк депозит сиёсатининг асосий вазифаси сифатида банкка депозитлар жалб қилиш ва уларни самарали бошқариш масаласи туради. Шу нуқтаи назардан, мамлакатимиз тижорат банклари томонидан жалб қилинган депозит маблағларининг жорий ҳолати ва динамикасини таҳлил қилиш ҳамда тегишли хулоса чиқариш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Хулоса ва таклифлар. Банклар томонидан депозитларни бошқариш жараёнида депозит бозоридаги мавжуд вазият ва депозит бозори таҳдидидан келиб чиққан ҳолда айтишимиз мумкинки, банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлашда банклар томонидан ишлаб қилган ҳамда амалиётга жорий этилаётган депозит сиёсатининг асосий мақсад ва вазифалари қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

- банкнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш;
- ресурсларни мақбул муддатлар, шартлар ва баҳоларда жалб қилиш;
- банк актив ва пасивларини самарали бошқариш орқали банкнинг барқарор ресурс базасини мустаҳкамлаш;
- депозитларга хизмат кўрсатган ҳолда банк даромади ва барқарорлигини оширишга эришиш;
- аҳолига янги, жозибадор ва ўзаро манфаатли омонат турларини таклиф қилиш орқали аҳолининг жамғариш ҳамда инвестициялаш жараёнидаги фаоллигини рағбатлантириш.

Шуни айтиш жоизки, тижорат банклари ўз депозит сиёсатини амалга оширишда Марказий банк томонидан ўрнатилган иқтисодий меъёрлар ҳамда мажбурий захиралар бўйича белгиланган ставкалар, қайта молиялаш ставкаси ҳамда солиқ қонунчилигидаги ўзгаришлар, молиявий бозордан маблағарни жалб қилиш ҳамда уларни жойлаштиришнинг жорий ҳолати ва тенденциялари каби омилларни ҳам инobatга олиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Ўйлаймизки, тижорат банклари томонидан депозит сиёсатини ишлаб чиқишда юқоридаги таклифларнинг инobatга олиниши келгусида банк депозит базасининг кенгайишига ҳамда банкнинг барқарор фаолият юритишига кенг имконият яратади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони//lex.uz. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари.
2. Мадвалиев А. (2006-2008) Ўзбек тилининг изоҳли луғати. таҳрири остида . <https://ziyouz.uz/durdona-toplamlar/uzbek-tilining-izohli-lugati>
3. Омонов А.А., Рахимов С. (2018) Тижорат банклари депозит сиёсатининг шаклланиш ва ривожланиш масалалари. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 6, декабрь. www.interfinance.uz
4. Панова Г.С. (1997) Кредитная политика коммерческого банка. - М .: ДИС ИПФК, - 464 с. 42

ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В ТРАНСПОРТНОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Мальцева Ольга Владимировна,

слушатель магистратуры Банковско-финансовой
Академии Республики Узбекистанil.ru
olya86-86@mail.ru

Аннотация: В статье рассмотрены актуальные вопросы развития государственно-частного партнерства в инфраструктурных объектах и транспортном секторе страны. Определены особенности и основные проблемы реализации проектов ГЧП в области транспорта. В статье представлены ключевые факторы успеха реализации проектов ГЧП, а также определенные риски, присущие проектам ГЧП в дорожной сфере.

Актуальность исследуемого вопроса объясняется особым значением транспортного сектора в экономики страны, а также необходимостью развития государственно-частного партнерства в инфраструктурных и социально значимых проектах.

Ключевые слова: транспортный сектор, дефицит бюджетных средств, государственно-частное партнерство, факторы успеха, риски проектов.

В современных условиях формирования цифровой экономики совершенствование инфраструктуры, в том числе транспортной, является одним из ключевых аспектов дальнейшего социально-экономического развития страны. Однако, в настоящее время реализация масштабных проектов в области транспортной инфраструктуры сталкивается с проблемой недостаточности бюджетного финансирования. В связи с чем, возникает острая необходимость поиска и обоснования различных схем финансирования.

Одним из альтернативных вариантов интенсификации развития транспортной инфраструктуры в условиях дефицита бюджетов различных уровней является применение механизма государственно-частного партнерства (ГЧП), которое позволит повысить инвестиционную привлекательность транспортной отрасли, обеспечить необходимый приток капитала для достижения прогнозируемых количественных и качественных показателей работы отрасли.

Государственно-частное партнерство - юридически оформленное на определенный срок сотрудничество государства и частного партнера, основанное на объединении их ресурсов для реализации проекта государственно-частного партнерства» [1].

За последнее десятилетие финансирование в рамках государственно-частного партнерства становится все более популярным во всем мире, как способ поддержания и финансирования общественных благ в различных секторах экономики. Узбекистан не является исключением. Как отметил Президент Республики Узбекистан Ш.Мирзиёев, для высоких темпов развития экономики необходимо продолжение активной инвестиционной политики, где «одно из эффективных средств привлечения инвестиций-механизм государственно-частного партнерства, его следует широко внедрять в сферах транспорта, энергетики, дорожного строительства, коммунальных услуг, медицины, образования и других» [2].

В целях формирования интегрированной единой транспортной системы Узбекистана, максимально благоприятных условий для обеспечения устойчивого экономического роста и удовлетворения спроса населения на качественные и транспортные услуги Министерством транспорта Республики Узбекистан был разработан Проект Стратегии развития транспортной системы Республики Узбекистан до 2035 года, в котором также одной из основных задач для достижения поставленных целей указано развитие форм государственно-частного партнерства, в том числе в сфере модернизации транспортной инфраструктуры (автомобильные дороги, автовокзалы и автостанции, железнодорожные станции, аэропорты).

Транспортный сектор Республики Узбекистан, в силу географических, исторических факторов играет особую роль в экономике страны и нуждается в постоянном финансировании со стороны государства. Так, например, в течении последующих 10 лет для развития транспорта и логистики в Узбекистане потребуется порядка 27 млрд. долларов США [3]. В условиях недостаточной доходной базы и необходимости повышения эффективности расхо-

дов государства, возникает потребность в негосударственных источниках финансирования и применение передового управленческого опыта частных структур.

Таким образом, решением данной задачи выступает использование механизмов ГЧП, основные принципы которого отражены схематично на рис.1.

Рис. 1. Ключевые принципы ГЧП. (Схема составлена автором на основе материалов из источника[4]).

Как и в любом другом проекте, необходимо выделить ключевые факторы, которые играют наиболее важную роль для успешной реализации проектов ГЧП в транспортной сфере.

Следует отметить, что в целом, проекты ГЧП в сфере транспорта чувствительны к следующим факторам [5]:

- детальная предварительная проработка параметров проекта ГЧП и предварительная оценка его эффективности;
- заблаговременная подготовка имущества и земельных участков, вовлекаемых в проект ГЧП;
- устойчивая и результативная управленческая команда проектом ГЧП;
- стабильная политическая поддержка развития ГЧП;
- взаимодействие с местным населением – пользователями объекта соглашения о ГЧП;
- соблюдение экологических норм и требований;
- гарантии частному партнеру и др.

Ключевые факторы успеха проектов ГЧП также иногда отождествляются с факторами, влияющими на возникновение (невозникновение) рисков в проектах ГЧП. При заключении соглашения по форме ГЧП происходит распределение рисков и ответственности между партнерами за счет привлечения частного инвестора не только к созданию объекта, но и к его последующей эксплуатации и (или) техническому обслуживанию. Распределение рисков - одно из основных преимуществ проектов ГЧП.

Риски в инфраструктурных, в том числе транспортных проектах – это вероятные изменения показателей проекта, влияющие на доходы и расходы сторон по проекту.

К основным рискам реализации проектов ГЧП в дорожном секторе можно отнести следующие:

- земельные риски, связанные с доступностью, достаточностью и состоянием места

размещения дороги, его геологическим и экологическим состоянием, сроками выполнения мероприятий по подготовке земельного участка для строительства, получения разрешительных документов и т.д.

Например, зарубежный автор Дж. Делмон расценивает земельный риск в качестве одного из двух самых критичных рисков в проекте ГЧП в дорожном секторе. Автор отмечает, что строительство дорог требует значительного количества земли, что делает такие проекты ГЧП дорогостоящими и долгосрочными и политически чувствительными [6].

-риски спроса/риски трафика, т.е. недостижение в процессе использования установленных соглашением о ГЧП показателей интенсивности движения по автомобильной дороге [7].

- экологические риски, к числу которых можно отнести возможное причинение вреда окружающей среде и возникновение отрицательных изменений ней, загрязнение и ухудшение экологической обстановки и т.д.

- социальные риски, т.е. негативная реакция общества в отношении проекта ГЧП.

Следует отметить, что управление рисками в проектах ГЧП, в том числе в транспортной сфере представляет собой достаточно сложный и многоэтапный процесс, каждая из стадий которого – выявление, оценка, распределение, предупреждение, мониторинг – крайне важна и требует особого внимания со стороны участников проекта ГЧП.

На сегодняшний день в Республике Узбекистан планируется реализация более 20 проектов на основе механизма ГЧП, в том числе 5-сфере строительства платных автомобильных дорог, таких как Ташкент-Андижан, Ташкент-Самарканд, а также тоннелей на перевалах Камчик и Тахтакорача, 5-в сфере авиационного транспорта по реконструкции и передаче в управление на основе механизма государственно-частного партнерства местных аэропортов и модернизации международных аэропортов, проекты по модернизации и передачи в управление 9 автовокзалов Ташкентской области), а также проект “Кольцевое движение пассажирских электропоездов по Ферганской долине ” в сфере железнодорожного транспорта .

Как правило, ГЧП носит долгосрочный характер партнерства. В среднем по статистике соглашения в сфере транспорта в нашей стране заключаются на срок 10-15 лет, а, например, в проектах по строительству платных автомобильных дорог – на срок 30 лет и более по типу DBFO (Проектирование, строительство (модернизация), финансирование, управление)[8].

Долгосрочный характер проектов в сфере ГЧП в сфере транспорта следует из необходимости возврата частных инвестиций и комплексного характера таких проектов.

Таким образом, на основе изложенного в данной статье, можно сделать вывод, что механизмы использования ГЧП в проектах транспортной инфраструктуры следует рассматривать как сбалансированный инструмент реализации крупных инфраструктурных проектов с учетом интересов государства и общества силами частного бизнеса, который в таком случае вправе рассчитывать на определенную поддержку со стороны государства.

Универсального перечня рисков в проектах ГЧП на транспорте не существует. При их выявлении следует осуществлять не только тщательный анализ параметров проекта ГЧП, но и учитывать и отраслевую специфику проекта.

Практика реализации проектов ГЧП в транспортной сфере как в нашей стране, так и в зарубежных странах, свидетельствует о том, что при достаточном внимании участников проекта ГЧП к ключевым факторам, определяющим успех или неудачу проекта, реализация проектов в транспортной сфере нашей страны может быть вполне успешна. Это создаст благоприятные условия для увеличения инвестиций в транспортную отрасль Республики Узбекистан. Крупномасштабные инвестиции в развитие транспортной инфраструктуры, в свою очередь, послужат одним из ключевых катализаторов экономического роста Республики Узбекистан.

Список литературы

1. Послание Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёева Олий Мажлису, 24 января 2020 год.

2. Закон Республики Узбекистан «О государственно-частном партнерстве» №ЗРУ-537 от 10 мая 2019 года.

3. Презентация о расширении государственно-частного партнёрства в сфере энергетики, транспорта, коммунального хозяйства и здравоохранения Агентства по развитию государственно-частного партнерства при Министерстве Финансов Республики Узбекистан, август, 2020.

4. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство: теория и практика. – М.: ГУ-ВШЭ, 2010.

5. Соколов М.Ю. Транспортные проекты государственно-частного партнерства: ключевые факторы успеха. Сборник тезисов и докладов конференции «ГЧП в сфере транспорта: модели и опыт-2017», СПб, июнь 2017.

6. Delmon, J. Public-Private Partnership Projects in Infrastructure. An Essential Guide for Policy Makers. New York: Cambridge University Press, 2011.

7. Маслова С.В., Муравьев Н.В. Ключевые риски в проектах государственно-частного партнерства в дорожном секторе и эффективные стратегии управления ими. Сборник тезисов и докладов конференции «ГЧП в сфере транспорта: модели и опыт-2017», СПб, июнь 2017 .

8. Официальный сайт Агентства по развитию государственно-частного партнерства при Министерстве финансов Республики Узбекистан, <https://pppd.uz>.

РЕСПУБЛИКА ЛИЗИНГ КОМПАНИЯЛАРИ ИНВЕСТИЦИЯ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси
Тингловчиси: **Ниязалиев Хуршид Сапаралиевич**
saparaliyevich.xurshid@gmail.com
+ 998990780101

Аннотация: Мақолада миллий иқтисодиётни ривожланишида инвестицияларнинг ўрни, уларни молиялаштиришда лизинг усулининг ўзига хос жиҳатлари, лизингнинг назарий асослари, лизинг операцияларида тижорат банкларининг иштироки, мамлакатимизда амалга оширилаётган лизинг битимлари динамикаси ўрганилган ва тегишли хулосалар келтирилган.

Калит сўзлар: Инвестициялар, инвестицияларни молиялаштириш, лизинг, молиявий лизинг, оператив лизинг, хусусий мулк, кичик бизнес.

Кириш

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инвестицияларни молиялаштиришнинг лизинг усулидан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Зеро, лизинг дунёнинг барча мамлакатларида кенг кўламда қўлланилаётган энг самарали молиявий хизмат турларидан бири ҳисобланади. Охириги 15 йил давомида ривожланган мамлакатларда лизинг операцияларининг умумий ҳажми 5 мартага ошганлиги кузатилди. Бу эса лизинг дунёдаги барча мамлакатлар иқтисодиётида муҳим ўрин эгаллаганлигини ва бугунги кунда ҳам ушбу молиявий муносабатларни ривожлантиришга алоҳида эътибор бериб келинаётганлигини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиётини янада ривожлантириш ва иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида бизнес операцияси турларидан бири – лизинг (молиявий ижара)дан кенг фойдаланилмоқда. Бунда машина ва ускуналар ёки умумий асосий воситалар миллий мажмуини жаҳон стандартлари даражасидаги янги техника билан таъминлашда маблағ ажратаётган молия институтлари, шу жумладан, тижорат банклари муҳим ўрин эгаллайди. Иқтисодиётдаги хўжалик юритувчи субъектлар, жумладан, кичик ва хусусий бизнес эгалари ҳар доим ҳам кредит олиш имкониятига тўла эга бўлавермайди. Шу сабабли, ноанъанавий молиявий воситалардан бири бўлган лизинг хизмати юзага келди. Ушбу хизмат тури ҳам мижозлар, ҳам тижорат банклари учун бир мунча маъқул бўлганлиги сабабли кенг ривожлана бошлади. Бундай операцияларнинг ривожланиши туфайли тижорат банклари ва лизинг компанияларида амалга оширилаётган лизинг амалиётини янада такомиллаштириш зарурати пайдо бўлди.

Хўжалик субъектлари учун тижорат банклари томонидан бажарилаётган лизинг операциялари инвестицияларни молиялаштиришнинг ноанъанавий усулларида бири бўлиб, унда ижара муносабатлари, гаров остидаги кредитли молиялаштириш элементлари, қарзий мажбуриятлар бўйича ҳисоб-китоблар ва бошқа молиявий механизмлар мужассамлашган. Ҳозирги кундаги лизинг ишлаб чиқаришни молиялаштириш бўйича банкларнинг ишбилармонлар доираси билан ўзаро муносабатларининг тарихий таркиб топган шакл ва услубларини инкор этмасдан, аксинча, уларни тўлдиради ва бойитади. Ривожланган бозор иқтисодиётига эга бўлган мамлакатларда (АҚШ, Япония, Германия, Англия ва бошқ.) лизинг ҳозирги пайтда молиялаштиришнинг энг муҳим ва мақбул усулларида бирига айланиб улгурган. Айниқса, иқтисодиётни модернизациялаш шароитида тижорат банкларининг инвестицион фаолиятини жадаллаштиришни таъминлашда лизинг операцияларини ривожлантириш муҳим аҳамият касб этади. Лизинг тадбиркорликда янги, тобора кучли қизиқтирувчи омилларни вужудга келтиради. У ташаббускорлик ва тадбиркорлик учун, моддий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш учун кенг имкониятлар яратади. Лизинг операциялари замонавий ишбилармонлик фаолиятига тобора фаол кириб бормоқда. Жаҳон амалиётида лизинг бизнесининг барқарорлиги кўп жиҳатдан банк сектори билан боғланмоқда. Лизинг операцияларининг тижорат банклари орқали амалга оширилиши мижозлар ва банклар учун бир қатор муҳим афзалликларга эга. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда лизинг операцияларининг кундан-кунга ривож топиб бориши, ўз навбатида, унинг ўзига хос афзалликларини ва камчиликларини чуқур таҳлил

қилиш, лизингдан фойдаланиш ва такомиллаштиришни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикасининг «Лизинг тўғрисида»ги қонунига кўра, лизинг тушунчасига қуйидагича таъриф берилган; «Лизинг (молиявий ижара) ижара муносабатларининг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) лизинг шартномасида шартлашилган мол-мулкни (лизинг объектини) мулк қилиб сотиб олади ва уни шу шартномада белгиланган шартларда ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг олувчига ўн икки ойдан ортиқ муддатга беради»[1].

Инвестиция лойиҳаларини лизинг шакли орқали молиялаштириш миллий иқтисодиёт корхоналари ишлаб чиқариш салоҳиятини ошириш, техник-технологик янгилаш ҳамда маҳсулот сифатини яхшилаш каби муҳим кўрсаткичлар омили ва манбаи эканлигига баҳо берилди. Ишлаб чиқилган илмий-амалий таклиф ва тавсиялардан мамлакатимизда олиб борилаётган инвестиция сиёсатини ташкил этиш ва реал сектор корхоналарини модернизация қилишда уларни молиялаштириш механизмини такомиллаштириш бўйича мақсадли давлат дастурларини ишлаб чиқишда фойдаланиш мумкин.

Янги лизинг битимлари ҳажмининг ўсиш тенденцияси лизинг бозори иштирокчилари ўртасида қуйидаги тарзда тақсимланган (1-жадвал):

Лизинг бозори иштирокчиларининг улуши¹

	2015 й	2016 й	2017 й	2018 й	2019 й	2020 й
Лизинг компаниялари:						
Мулк қиймати, млрд.сўм	325,1	381,0	560,2	592,6	668,2	630,8
Улуши	67,1%	64,5%	69,6%	71,7%	78,5%	64,8%
Тижорат банклари:						
Мулк қиймати, млрд. сўм.	159,4	209,6	244,9	233,6	183,0	342,3
Улуши	32,9%	35,5%	30,4%	28,3%	21,5%	35,2%
Жами	484,5	590,6	805,2	826,2	851,2	973,1

Олдинги йиллардаги каби 2016 йил якунларига кўра лизинг берувчилар ўртасида лизинг бозорининг тақсимланиш тенденцияси сақланиб қолган бўлиб, бозорнинг 65% лизинг компанияларига тегишли. Тижорат банкларига тўхталадиган бўлсак, 2015 йил якунлари билан солиштирганда уларнинг бозордаги улуши 35,2% гача ўсган.

Хулоса ва таклифлар:

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, лизинг бир вақтнинг ўзида молиялаш ва янги технологияларни харид қилиш масалаларини ҳал этиш, айланма маблағларни тўлдириш ҳамда бошқа эҳтиёжлар учун маблағларни озод қилиш имконини берувчи ноанъанавий молиявий воситалардан биридир. Ўзбекистонда лизинг муносабатларининг ҳуқуқий негизи ва қишлоқ хўжалиги техника таъминотида молиявий лизинг механизми яратилган. Барча лизинг субъектларига тенг имтиёزلарни, даромадларни солиққа тортиш негизини аниқ белгилаш ҳамда амортизация фонд яратишни такомиллаштириш лизинг иқтисодий самарадорлигини оширади ва товар ишлаб чиқаришга йўналтирилган молиявий ресурслар оқимини жадаллашувига олиб келади. Келгусида мамлакат лизинг бозори фаол тарзда ўсиши кутилмоқда. Бунга муайян даражада янги тасдиқланган “2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси”ни амалга ошириш ҳам қўмаклашади. Ушбу стратегия, энг аввало, инновацион технологияларни жорий этишни, ишлаб чиқариш ва умуман иқтисодиётни модернизациялашни кўзда тутди. Бунда рақобатбардош маҳсулотларнинг янги турларини ўзлаштиришга қаратилган ва Ўзбекистон учун мутлақо янги бўлган маҳсулот турларини ишлаб чиқаришни кўзда тутувчи саноат ишлаб чиқаришининг деярли барча йўналишлари ва тармоқларини ривожлантириш дастури асос сифатида хизмат қилади. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг лизинг каби муқобил механизмлари фаолиятини рағбатлантирувчи қонунларни такомил-

¹ Ўзбекистон лизинг хизматлари секторининг таҳлили. 2016 йил якунлари бўйича. “Ўзбекистон Лизинг Берувчилар Уюшмаси”. – Тошкент: 2017. 2-4- бетлар.

лаштиришни давом эттириш жоиз. Таклиф ва тавсия сифатида: – лизинг компаниялари ва тижорат банкларини лизинг бозоридаги иштирокини соғлом рақобат муҳити асосида ташкил этиш ҳамда уларнинг бозордаги улушини мувофиқлаштириш учун ҳукумат томонидан келгуси давр учун ҳар икки лизинг бозори субъектларига ҳуқуқий асос яратган ҳолда маълум бир миқдордаги қийматда лизинг операциясини амалга ошириш режасини қўйиш мақсадга мувофиқ; – тижорат банклари томонидан лизинг операцияларини амалга ошириш ҳамда қўйилган талабни бажариш имкониятини яратиш учун ҳар бир тижорат банклари ўзининг кредит ресурсларидан маълум бир белгиланган миқдорини лизинг бозорига йўналтириши зарур; – лизинг хизматлари бозорида тижорат банкларининг фаоллигини ошириш учун махсус мақсадли лизинг жамғармалари ташкил этиш ва лизинг жараёнида солиқ имтиёзлари ҳамда преференциялар жорий этиш лозим; – лизинг бозорини ривожланиш истиқболларини белгилашда ҳудудлар миқёсида лизинг жараёнлари мониторингини чуқур таҳлил қилган ҳолда муаммоларни аниқлаш ҳамда уларни ечимини ҳисобга олиб стратегик дастурлар тузиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. «Лизинг тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 14 апрел 1999 йил.
2. «Временное положение о лизинге». Утверждено Постановлением Правительства Российской Федерации от 29 июня 1995 года № 633.
3. Ўзбекистон лизинг хизматлари секторининг таҳлили. 2016 йил якунлари бўйича. «Ўзбекистон Лизинг Берувчилар Уюшмаси». – Тошкент: 2017. 2-4- бетлар.
4. Хатамов О.К. Қишлоқ хўжалиги техникаси лизингига инвестициялар жалб этиш жараёнларини моделлаштириш. Монография. Термиз давлат университети –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2007. 47-64-бетлар.;

КОРХОНАЛАР ЭКСПОРТ САЛОҲИЯТИНИ ЎСТИРИШДА БАНК МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ШАКЛЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси
Тингловчиси: **Рузиев Журъат Толмасович**
J.ruziyev4774@mail.ru
+998 97 1497777

Аннотация: Мақолада корхоналар экспорт салоҳиятини ўстиришда банк молиялаштиришнинг инновацион шакллари инвестицион фаолиятнинг ўзоқ муддатли мақсади ва инвестицион ёндашувлар тизимини аниқлаш, корхона инвестицион ресурсларини шакллантириш йўллари кўрсатиш, стратегик инвестицион марказ фаолиятини борасида фикрлар баён этилган.

Калитли сўзлар: корхона, инвестиция, стратегия, корхона, молиялаштириш, стратегия, стратегик марказлар, инвестицион жозибадорлик, корхонанинг рақобат муҳити.

Кириш

Миллий иқтисодий ҳар томонлама ривожлантиришда инновацион жараёнларни самарали бошқариш инновацион фаолиятнинг муҳим жиҳатларидан ҳисобланади. Шу боис, саноат корхоналаридаги мавжуд моддий-техник базани янгилаш, ишлаб чиқариш объектларини ривожлантириш, янги фаолият турларини ўзлаштириш, илмий ҳажмдор маҳсулотлар ишлаб чиқариш, корхоналарда инновацион муҳитни яратиш, инновацион ишлаб чиқаришни рағбатлантириш инновацион жараёнларни стратегик бошқаришнинг асосий вазифаларидан биридир.

Хўжалик юритишнинг замонавий шарт-шароитларида иқтисодий ўсишнинг суръати ва сифатини таъминлаш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг ички ва ташқи бозорлардаги рақобатбардошлигини таъминлаш, миллий иқтисодийнинг барча соҳа ва тармоқлари мутаносиб ривожланишига эришиш инновацион характерга эга бўлмоғи лозим. Бунга эришишнинг бирмунча мураккаблиги корхона доим танлов олдида туриши, яъни агар янги турдаги маҳсулот ишлаб чиқарилмаса эртами ёки кечми таназзулга учраши, ишлаб чиқариш йўлга қўйилса янги турдаги маҳсулотлар йирик харажатлар билан боғлиқлиги, яъни корхона етарли даражада молиявий маблағларга эга бўлиши зарур.

Инновацион фаолиятни молиялаштиришнинг оқилона тизимини яратиш орқали молиявий ресурсларни жамлаш ва уларни инновацион жараёнларнинг устувор соҳаларига йўналтириш имкониятлари пайдо бўлади.

Инновацион фаолиятни молиялаштириш – янги турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш жараёнини лойиҳалаштириш, тадқиқ этиш ва ташкил қилиш, ишланмалар ва ташкилий жараёнларни, янги турдаги техника ва технологияларни, иш ва хизматларни, шунингдек, бошқарувнинг янги шакл ва услубларини яратиш ва жорий этишга йўналтирилган пул маблағларидан фойдаланишдир.

Корхона инновацион фаолиятини молиялаштириш манбаларини ички (ўз маблағлари) ва ташқи манбаларга ажратиш мумкин.

1-расм Корхона инновацион фаолиятини молиялаштириш манбалари.¹

¹ Муаллиф томонидан тайёрланган

Инновацион лойиҳанинг маҳсулот ҳаётийлик цикли барча босқичларида зарур молиявий ресурслар билан таъминланганлигининг юқори даражаси бозор томонидан маҳсулот етарли даражада қабул қилинмаслиги билан боғлиқ хатарни камайтиради ва унинг самарадорлигини оширади. Қуйидагилар инновацион фаолиятни молиялаштириш тизимининг элементлари ҳисобланади:

- Инвестицион ресурслар манбалари;
 - Молиявий маблағларни жамлаш ва уларни инновацион лойиҳаларга инвестициялаш механизми;
 - Инвестицион ресурслар самарадорлиги ва қарз капиталининг қайтарилишини таъминлашга қаратилган бошқариш механизми.
1. Инновацион фаолиятни молиялаштиришнинг қуйидаги шакллари мавжуд:
 2. Корхонанинг ўз маблағлари ҳисобидан молиялаштириш;
 3. Банк кредитлари орқали молиялаштириш;
 4. Венчур молиялаштириш;
 5. Лизинг;
 6. Форфейтинг;
 7. Аралаш молиялаштириш ва бошқалар.

Умуман олганда, инновацион лойиҳаларни молиялаштириш тизими молиялаштириш манбалари ва молиялаштиришнинг ташкилий шакллари ўз ичига олади.

Инновацион лойиҳаларни давлат томонидан молиялаштириш шакли асосан давлат бюджетини ташкил этувчи Республика ва маҳаллий бюджетлар маблағлари эвазига амалга оширилади. Бу жараёнда асосий эътибор миллий иқтисодиёт тармоқларининг стратегик аҳамиятига қаратилади. Устувор аҳамиятга молик тармоқлардаги инновацион лойиҳаларни молиятириш орқали халқаро майдондаги рақобатбардошлик таъминланиши кўзда тутилади. Бюджет маблағларининг инновацион лойиҳаларга ажратилиши қуйидаги шаклларда амалга оширилади:

- давлат мақсадли дастурларини амалга ошириш доирасида;
- истиқболли инновацион лойиҳаларни танлов орқали танлаб олиш асосида.

Корхонанинг ўз маблағлари ҳисобига инновацион фаолиятни молиялаштириш бирмунча мураккаб масала ҳисобланади. Одатда кичик бизнес таркибига киритилувчи хўжалик юритувчи субъектларнинг инновацион фаолият билан шуғулланиш учун етарли даражада маблағлари бўлмайди. Аксарият ҳолларда инновацион фаолиятни олиб бориш йирик корхоналар, яъни акциядорлик жамияти шаклидаги корхоналарда учрайди. Акциядорлик жамияти шаклидаги корхонада йирик ҳажмдаги молиявий маблағларни жамлай олиш ва уни айнан инновацион фаолиятга йўналтириш имконияти ошади. Шу билан бирга, бу шаклдаги корхоналарда истиқболли инновацион лойиҳаларни молиялаштириш учун кўшимча акциялар эмиссиясини амалга ошириш имкониятлари мавжуд. Бу йўл билан кредит ресурсларидан фойдаланиш жараёнида юзага келувчи иқтисодий харажатлар бирмунча тежаб қолинади.

Инновацион фаолиятни молиялаштириш бўйича жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, тижорат банклари томонидан инновацион фаолиятни молиялаштиришда асосий эътибор лойиҳанинг ўз-ўзини қоплаш муддатларига қаратилади. Аксарият ҳолларда тижорат банклари инновацион лойиҳанинг ўзини ўзи қоплай олиш муддатлари, унинг тўлиқ амалга оширилиши муддатларидан озроқ муддатга мўлжалланган лойиҳаларни молиялаштиришдан манфаатдор бўладилар. Банк кредитлари учун фоиз ставкалари кредит муддати, ҳажми, лойиҳанинг таваккалчилик даражаси, қарз олувчининг молиявий ҳолати ва бошқа жиҳатларни эътиборга олган ҳолда белгиланади.

Инновацион лойиҳаларни венчур асосида молиялаштиришнинг дастлабки босқичлардан оқ юқори таваккалчилик хатари мавжуд бўлиб, инвестициялаштирилган жараёнларнинг якуний натижалари амалга оширилгандан кейин ижобий самарага эришилмаган тақдирда молиялаштирилган маблағлардан ажралиб қолиш ҳолати кузатилиши мумкин. Венчур капиталининг инвесторлари барча масъулият ва молиявий хатарларни тадбиркор билан тенг шерикликда ўз зиммаларига оладилар. Венчурли инвестициялар одатда 5-7 йил давомида фаолият кўрсатади. Инновацион лойиҳани амалга оширишни молиявий маблағлар билан таъминлашнинг қуйидаги босқичлари фарқланади:

- 1) фондни (жамғармани) яратиш;

- 2) келишувларни амалга ошириш (шартномаларни имзолаш);
- 3) инвестициялаш;
- 4) инвестициялашдан кейинги бошқарув;
- 5) бизнестан чиқиш жараёнини бошқариш.

Форфейтинг тижорат кредитининг банк кредитига айланиши билан боғлиқ операция ҳисобланади. Бу операциянинг моҳияти қуйидагиларда ифодаланади: форфейтинг операцияларида ишлатиладиган молиявий воситалар банклардаги анъанавий савдо векселлари ҳисоб-китоблари каби қўлланилади. Фарқи шундаки, вексель эгаси ягона импорт қилувчи сифатида форфейтингда таваккалчилик билан боғлиқ бўлади. Оддий ҳисоб-китобда эса вексель қонунчилигига биноан кўпгина ҳолларда қарздорлик жавобгарлиги экспорт қилувчининг харидорни кредитлашни узайтиришига имкон беради. Банкнинг форфейтинг операциялари бўйича таваккалчиликни ўз зиммасига олиши инвесторларнинг ўз маблағларини узоқ муддатга қўшимча жойлаштиришга қизиқишларини оширади. Форфейтинг операцияларида иштирок этувчи банклар учун евровалюта бозори молиявий воситалар бозори бўлиб ҳисобланади. Форфейтинг бўйича кредитлаш муддатлари одатда 1 йилдан 7 йилгача бўлган даврни ташкил этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2019 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга тақдим этган Мурожаатномаси.
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг 2000-2020 йиллардаги ахборотномаси.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони//lex.uz. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки маълумотлари.\
4. Ильдяков А.В. Проблемы финансирования инновационной деятельности предприятия. Современные исследования социальных проблем. №1 (09), 2012 г.
5. Янковский К.П., Мухарь И.Ф. Учебник. Организация инвестиционной и инновационной деятельности. – СПб: Питер, 2012.

Интернет ресурслари:

- www.biznes-daily.uz
- www.stat.uz
- www.iqtisodiyot.uz

ЎЗБЕКИСТОН КОРХОНАЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎЛЛАРИ

БМА магистр. **А.Т.Шамсиддинов**
a.t.shamsiddinov@mail.ru
97-422-97-91

Аннотация: Мақолада корхоналарда инвестицион фаолиятни ташкил этишда инвестицион стратегияни белгилаб олиш, унинг жозибадорлигини ошириш, инвестицион фаолиятнинг ўзоқ муддатли мақсади ва инвестицион ёндашувлар тизимини аниқлаш, корхона инвестицион ресурсларини шакллантириш йўллари кўрсатиш, стратегик инвестицион марказ фаолиятини борасида фикрлар баён этилган.

Калитли сўзлар: корхона, инвестиция, стратегия, яхлит корхона, хўжалик юритиш, стратегик зоналар, стратегик марказлар, инвестицион жозибадорлик, корхонанинг рақобат муҳити.

Корхоналар молиявий хўжалик фаолиятида инвестицион фаолият алоҳида муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Инвестицион фаолиятни самарали ташкил этиш масаласи эса бугунги кескин рақобат шароитида корпоратив молияни бошқариш соҳасидаги мутахассислардан чуқур билим ва малакани талаб этмоқда. Бунда асосий эътибор инвестицион фаолият самарадорлигини барча омилларни ҳисобга олган ҳолда баҳолаш масаласига қаратилмоқда.

Корхоналарда инвестицион фаолиятни ташкил этишда инвестицион стратегияни белгилаб олиш масаласи ҳам кун тартибидаги масала ҳисобланади. Инвестицион стратегия корхонани ривожлантиришнинг умумий вазифаларида белгиланган инвестицион фаолиятнинг ўзоқ муддатли мақсади ва инвестицион ёндашувлар тизими, шунингдек, қўйилган мақсадга эришишнинг юқори даражада самарали йўллари танлашни англатади. Инвестицион стратегия корхона инвестицион фаолиятини истикболли бошқаришнинг самарали инструменти ҳисобланади ҳамда корхонани ривожлантиришнинг концепциясини ўзида акс эттиради. Шунингдек, инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг бош режаси сифатида инвестицион фаолият муҳим йўналишларини, инвестицион фаолият шаклларини; корхона инвестицион ресурсларини шакллантириш йўллари; корхонанинг ўзоқ муддатли инвестицион мақсадини амалга ошириш босқичлари кетма-кетлигини; инвестицион фаолият йўналишлари ва шакллари бўйича корхонанинг инвестицион активлиги имкониятлари чегараларини; инвестицион фаолиятни моделлаштириш, амалга ошириш ва баҳолашнинг расмий мезонлари тизимини белгилаб беради.

Инвестицион стратегияни ишлаб чиқиш жараёни инвестицион стратегия мақсади қўйилиши, шаклланган инвестицион ресурслар таркибини ва улар рационал тақсимланишини оптималлаштириш, энг муҳим жиҳатлари бўйича инвестицион сиёсатни ишлаб чиқиш, ташқи инвестицион муҳит билан ўзаро самарали муносабатларни таъминлаш кабиларни ўз ичига олади.

Корхонанинг инвестицион стратегиясини ишлаб чиқишнинг зарурлиги ташқи ва ички муҳит шарт-шароитлари ўзгарувчанлиги шароитида молиявий ресурсларни шакллантириш ва улардан самарали фойдаланишни таъминлаш билан белгиланади. Инвестицияларни самарали бошқариш фақатгина ташқи инвестицион муҳитдаги мумкин бўлган ўзгаришларга мослашган аниқ инвестицион стратегия асосида ташкил этилиши мумкин. Шунингдек, ички муҳитдаги корхонанинг алоҳида бўлинмалари инвестицион қарорларининг бири-бирига зид келиши ҳам инвестицион фаолият самарадорлигининг пасайишига сабаб бўлишини унутмаслик лозим.

Корхона ҳаётининг циклининг ҳар бир босқичи учун ўзига хос инвестицион активлик даражасини, инвестицион фаолият йўналишлари ва шаклларини, инвестицион ресурсларнинг шаклланиш хусусиятларини тавсифлайдиган инвестицион стратегия корхона инвестицион фаолиятини унинг иқтисодий тараққиётдаги ўзгаришларга мослаштириш имконини беради.

Инвестицион стратегияни ишлаб чиқиш жараёни корхонанинг стратегик бошқарув объектларини белгилашни талаб этади. Инвестицион фаолиятнинг бундай объектларига қуйидагилар қиради:

- яхлит корхона;
- хўжалик юретишнинг стратегик зоналари;
- стратегик марказлар.

Хўжалик юретишнинг стратегик зонаси корхона доирасидаги умумий талаб ёки хомашё, технологиялардан фойдаланиш умумийлиги асосида бирлашган ўзаро яқин тармоқлар қаторида ўз фаолиятини амалга оширувчи мустақил хўжалик сегментини ўзида акс эттиради.

Стратегик инвестицион марказ – хўжалик юретишнинг алоҳида стратегик зонасида алоҳида функцияларни бажаришга ихтисослашган ёки самарали хўжалик фаолиятини таъминловчи корхонанинг мустақил таркибий бирлигидир.

Ҳозирги замонавий шароитда инвестицион стратегияни юретиш корхонанинг муваффақиятли ва самарали ривожланишини белгиловчи омиллардан бири ҳисобланади. Ишлаб чиқилган инвестицион стратегия қуйидагиларга имкон беради:

- корхонанинг олдиндаги иқтисодий ва ижтимоий ривожланишининг ўзоқ муддатли умумий ва инвестицион мақсадни амалга ошириш механизмини таъминлайди;
- корхонанинг инвестицион имкониятларини реал баҳолаш имконини беради;
- инвестицион имкониятлардан максимал фойдаланиш ва инвестицион ресурслар айланивчанлигини ошириш имконини беради;
- ташқи муҳит ўзгаришлари жараёнида инвестицион муҳитда пайдо бўладиган янги истиқболли инвестицион имкониятлардан тезкорлик билан фойдаланиш имкониятларини таъминлайди;
- ташқи инвестицион муҳитлар ривожланишининг мумкин бўлган вариантларини прогностлаш ва корхона фаолиятига салбий таъсир кўрсатувчи омилларнинг таъсирини камайтириш имконини беради;
- корхона инвестицион фаолиятини стратегик, тактик (жорий) ва оператив бошқариш ўртасидаги аниқ ўзаро боғлиқликни таъминлайди;
- корхонанинг рақобат муҳитидаги устунлигини белгилаб беради;
- энг муҳим стратегик инвестицион қарорларни амалга ошириш доирасида инвестицион фаолиятнинг мос сиёсати белгиланади.

Корхоналарда ишлаб чиқилган инвестицион стратегиялар реал инвестицион лойиҳаларни ва инвестициялашнинг молиявий инструментларини танлашнинг асосий баҳолаш мезонларини белгилаш асосида шакллантирилади. Ишлаб чиқилган инвестицион стратегия корхона бошқарувининг умумий ташкилий тузилмалари ва ташкилий маданиятини стратегик ўзгартиришнинг асосий шарт-шароитларидан бири ҳисобланади.

Инвестицион стратегия – корхона инвестицион фаолиятини истиқболли бошқаришнинг самарали инструменти сифатида кўзга ташланади ҳамда корхонани ривожлантиришнинг концепциясини ўзида акс эттиради.

Корхона инвестицион стратегиясини ишлаб чиқиш босқичлари

Инвестицион стратегияни шакллантириш даври қуйидагиларга боғлиқ:

- корхона ривожланишининг умумий стратегиясини шакллантириш учун қабул қилинган давр давомийлиги – инвестицион стратегия даври мазкур чегарадан чиқмаслиги лозим;
- иқтисодиёт ва инвестицион бозор ҳолатини прогностлаш имкониятлари – ривожланган мамлакатлардаги йирик корхоналар инвестицион стратегияси 10-15 йилга ишлаб чиқилади; иқтисодий беқарорлик шароитида эса ўртача 3-5 йилдан ошмаслиги лозим;
- корхонанинг тармоққа доир хусусиятлари – чакана савдо, истеъмол товарлари ишлаб чиқариш соҳаларида инвестицион стратегияни шакллантириш даври қисқароқ (ривожланган мамлакатларда 3-5 йил); ишлаб чиқариш воситаларини ишлаб чиқариш соҳасида, қазилма бойликлар соҳасида ўзоқроқ (5-10 йил); энг ўзоқ давр институционал инвесторлар учун белгиланади (10 йилдан юқори);
- корхонанинг кўлами. Йирик корхоналарда инвестицион стратегиялар нисбатан ўзоқроқ муддатга ишлаб чиқилади.

Стратегик мақсадни шакллантириш стратегик имкониятлар таҳлили, инвестицион фаолиятнинг стратегик йўналишлари ва шакллари танлаш, шунингдек инвестицион ресурслар шаклланишининг стратегик йўналишларини аниқлаш корхона инвестицион стратегиясини ишлаб чиқишда муҳим босқичлар ҳисобланади.

Инвестицион сиёсат инвестицион фаолиятнинг энг муҳим йўналишлари кесимида уни амалга оширишнинг алоҳида босқичларида корхона инвестицион стратегиясини амалга ошириш шаклини ўзида акс эттиради. Инвестицион сиёсатнинг инвестицион стратегиядан фарқи бош стратегик мақсадга эришиш учун самарали бошқарувни таъминлашни талаб қилувчи аниқ фаолият йўналишлари бўйича шаклланади.

Корхоналар инвестицион стратегияси доирасидаги молиявий сиёсат қуйидаги йўналишларда ишлаб чиқилади:

- реал инвестицияларни бошқариш;
- молиявий инвестицияларни бошқариш;
- инвестицион ресурсларни шакллантириш;
- инвестицион рискларни бошқариш.

Бундай молиявий сиёсатларнинг ҳар бири корхоналарнинг инвестицион фаолият самардорлигини оширишда ижобий аҳамият касб этади.

Жадаллашган ўсиш стратегияси корхона томонидан ўз ҳаётий цикли дастлабки босқичларида юқори суръатларда тараққий этаётган соҳаларда илмий-техник тараққиёт натижаларининг юқори даражада қўлланилишини кўрсатиб беради. Бундай базавий стратегия асосидаги инвестицион стратегия инвестицион фаолиятни ривожлантиришнинг юқори суръатларини таъминлашнинг зарурлигини ҳисобга олган ҳолда шунингдек инвестицион фаолиятни турли шакллари, йўналишлари, ҳудудлар ва тармоқлар (соҳлар) бўйича диверсификациялаш бирмунча мураккаблик касб этади.

Ишлаб чиқилган корхона инвестицион стратегиясида инвестицион фаолиятни стратегик бошқариш жараёнига муҳимлиги бўйича фақат биринчи босқичда кўриб чиқилади. Бундай стратегия корхона инвестицион портфелини шакллантириш йўлида инвестицион фаолиятни тактик (жорий) бошқариш асосида ётади. Ўз навбатида тактик бошқарув алоҳида реал инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш ва молиявий инструментлар портфелини қайта таркиблаш йўлида инвестицион фаолиятни оператив бошқаришнинг базаси ҳисобланади.

Инвестицион хатти-ҳаракатларнинг тадбиркорлик стили асосини инвестицион фаолият барча йўналишлари ва шакллари бўйича самарали инвестицион эчимларни доимий излаш ташкил этади. Мазкур стил қўлланилганда инвестицион фаолиятни амалга оширишнинг йўналишлари, шакллари ва методлари ташқи инвестицион муҳит омилларининг ўзгаришини инобатга олган ҳолда доимий алмаштириб борилади.

Хулоса ва таклифлар.

Инвестицион жозибадорликни баҳолаш учун иккита муҳим жиҳатга эътибор қаратиш лозим. Биринчиси, маълум бир объектни инвестициялашнинг инвестицион жозибадорлиги. Бунда аниқ бир ҳудудий тизимда мавжуд тармо, соҳа ва кластерларнинг иқтисодий ҳолати таҳлил этилади. Иқтисодий таҳлилни амалга оширишда инвестицион лойиҳа ва дастурлар самарадорлигини аниқлашнинг таянч кўрсаткичлари (соф дисконтланган даромад, коплаш муддати, фойда нормаси, ички рентабеллик нормаси) баҳоланади. Иккинчиси корхона фаолиятининг инвестицион жозибадорлиги. Бунинг учун эса, қуйидаги ҳолатлар таҳлил қилиш назарда тутилади: мавжуд ҳуқуқий-норматив база, сиёсий вазият, инвестицион ифратузилмаси, ижтимоий-иқтисодий шароитлар, инвесторлар манфаатини ҳимоя қилиш даражаси, солиққа тортиш даражаси, стратегик ва маъмурий ресурслар.

Инвестиция муҳити ва таваккал даражалари бир-бирига тескари боғлиқдир. Инвестиция муҳити қанчалик қулай бўлса, инвесторнинг таваккали шунчалик паст даражада бўлади ва бу инвесторларнинг кириб келишини фаоллаштиради. Аксинча, яъни инвестиция муҳити ноқулай бўлса, таваккал даражаси юқори бўлади. Бу эса, инвестиция қабул қилувчи томон сарф-ҳаражатларининг ўсишига олиб келади. Инвестиция муҳитининг ҳолати фақат инвестор учун эмас, балки инвестиция қабул қилувчи учун ҳам муҳимдир.

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 24-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(9-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович
Мусахҳиҳ: Файзиев Фаррух Фармонович
Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 31.01.2021

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000